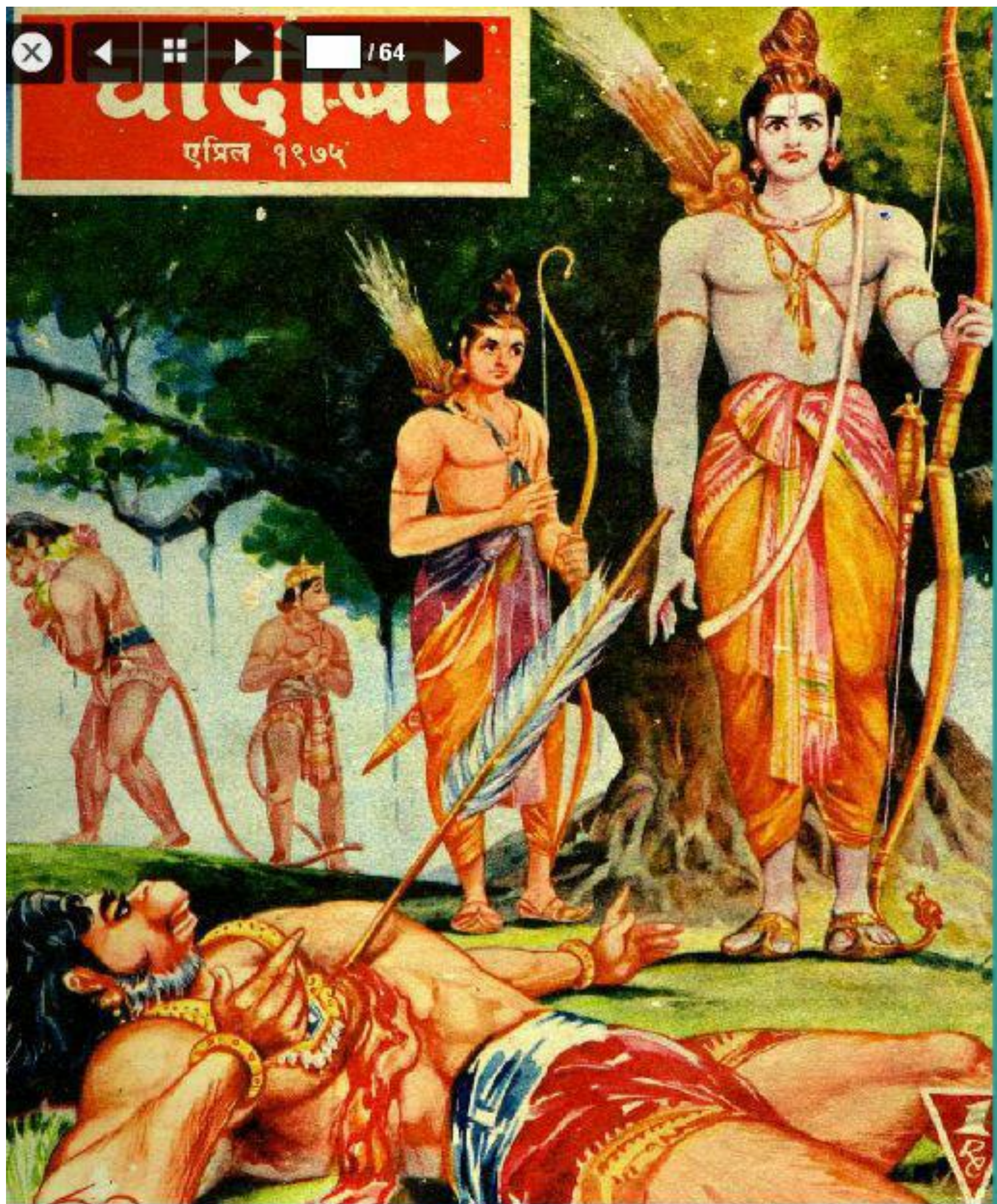

एप्रिल १९७५

चांदोबा

संस्थापक : नागिरेड्डी

संचालक : 'चक्रपाणी'

गुढी पाडव्याला 'चांदोबा' १९५२ साली सुरू झाला. गुढी पाडवा हा सण आन्ध्र व कर्नाटकातही 'उगादि' म्हणजे 'युगादि' या नावाने साजरा होतो. या तीनही प्रांतात वर्षप्रतिपदा एकाच दिवशी पडते. कारण तिघांचे पंचांग एकच,—चंद्राच्या गतीवरून चालणारे आहे. तीनही प्रांतात बहुतेक सण एकाच दिवशी व सारखे आहेत. रीती, रूढी पण सारख्याच आहेत. परस्परांच्या भाषा निराळ्या असल्या तरी स्वभावधर्म एकच आहे.

वर्ष : २४   एप्रिल १९७५   अंक : १०

CHANDAMAMA PUBLICATION

मित्रभेद

[२०]

चिमणी, सुतारपक्षी व भुंगा बेडकाला भेटायला गेले. बेडूक सर्व ऐकून म्हणाला–"आपल्या सारख्यांनी एकदां मनात आणले तर या हत्तीसारख्या मूर्खांची घमेंड जिरविणे काय मोठेसे काम आहे का? हे भुंग्या! तू गुंजारव करीत हत्तीच्या डोळ्याजवळ जा आणि त्याला चावण्याचा प्रयत्न कर. हत्ती भिऊन डोळा मिटून घेईल. तेव्हां सुतारपक्ष्याने जाऊन आपल्या अणकुचीदार चोचीने त्याचा तो डोळा फोडावा. हत्ती घाबरून जाऊन दुसरा डोळासुद्धा बंद करून घेईल व पळू लागेल. तेव्हां सुतारपक्ष्याने त्याच्या पाठोपाठ जाऊन दुसरा डोळा फोडावा. हत्ती तळ्यात जाण्यासाठी वाट फुटेल तिकडे पळू लागेल. तेव्हां मी एका खोल खड्याच्या टोकाला बसून 'डरांव' 'डरांव' करून ओरडू लागेन. त्या दिशेला तळे असावे असे समजून हत्ती त्या बाजूला धावत येईल आणि त्या खड्ड्यात पडून मरेल."

बेडकाने सांगितले, बरोबर तसे भुंग्याने आणि सुतारपक्ष्याने मिळून केले आणि हत्तीला खड्ड्यात पाडून ठार केले.

बायकोने सांगितलेली चिमणी व हत्तीची गोष्ट ऐकून टिटवा म्हणाला–"मी आपल्या सर्व मित्र पक्ष्यांना बोलावून आणतो आणि नंतर सर्व मिळून समुद्र आटवितो."

त्याने त्याप्रमाणे सर्व पक्ष्यांना बोलावि आणि समुद्राने त्याच्याविरुद्ध केलेल्या जुलमाचे वर्णन केले. नंतर सर्वांनी चोचीने पाणी न्यायचे ठरवून पाणी चोचीने ओढून घेतले. त्यांनी समुद्राचे पाणी आटविण्याची शिकस्त करून पाहिली. परंतु त्यापासून परिणाम तर काहीच निघाला नाही. म्हणून त्यांना समुद्राचा राग आला व त्यांनी आपल्या पंखांनी समुद्राला मारायला सुरवात केली. त्या प्रयत्नातही यश आले नाही, तेव्हां त्यांनी मातीची लहान मोठी ढिकळे आणून समुद्राचा खड्डा भरून काढण्याचा प्रयत्न केला.

इतके करूनही काही उपयोग होत नाही हे पाहून एक विवेकवान पक्षी म्हणाला–"हे पहा, मित्र हो! आपण स्वतःच्या बुद्धीबळावर अवलंबून समुद्राची मान वांकवू शकणार नाही. वडाच्या झाडाखाली एक म्हातारी बदकीण आहे. ती आपल्याला बरोबर सल्ला देईल. एकदां तिने दिलेल्या सल्लयाप्रमाणे एक बदकांचा कळप वांचला होता. म्हणून आपण तिचा सल्ला घेऊ या."

"काय रे ती गोष्ट?" पक्ष्यांनी विचारले. विवेक नावाच्या पक्ष्याने गोष्ट सांगितली ती अशी.

म्हाताऱ्या बदकिणीची गोष्ट

एका जंगलात एक फार मोठे झाड होते. त्या झाडाला असंख्य फांद्या व शाखा होत्या. त्या झाडाच्या बुंधात एक वेल उगवला आणि जोमाने वाढू लागला.

एक म्हातारी बदकीण बदकिणींना म्हणाली–"हा वेल वाढून झाडावर चढला तर त्याच्या मदतीने शत्रू वर चढून जाऊ शकेल. म्हणून आपण आतां मुळापासून हा वेल तोडून उपटून टाकू या."

बदकिणी हसून म्हणाल्या—"काय पण बोलतां, हा वेल आपलं काय नुकसान करू शकेल?"

म्हणून वेल वाढू लागला आणि झाडावर चढत गेला. एकदां एक शिकारी त्या वेलाच्या मदतीने झाडावर चढून गेला आणि बदके आहाराच्या शोधार्थ गेली असतां त्याने जाळे टाकले. बदके परत आली आणि त्या जाळ्यात सांपडली. त्यांनी स्वत:ला सोडविण्याचा खूप प्रयत्न करून पाहिला, परंतु तो फुकट गेला.

"माझं तुम्ही ऐकले नाही आणि शेवटी या संकटांत सापडलो आपण." म्हातारी बदकीण म्हणाली.

"तुम्ही म्हणतां ते खरं आहे, आतां या संकटातून सुटका कशी मिळेल ते सांगा!" बदके म्हणाली.

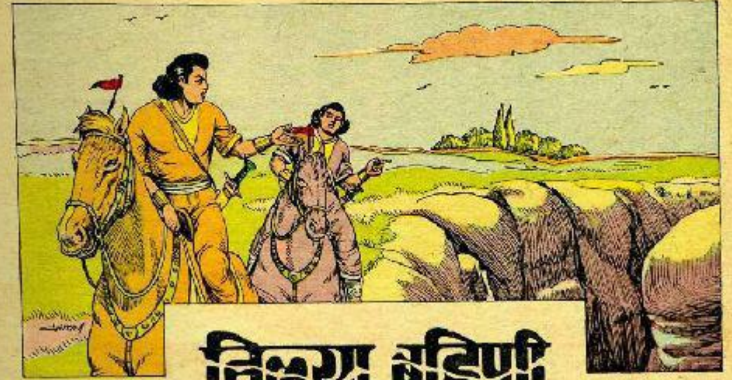
"आपण आतां जागचे मुळीच हलता कामा नये, अगदी मेल्याचे सोंग केले पाहिजे. नंतर शिकारी येईल आणि आपण सर्व मेलो आहो असा विचार करून आपणां सर्वांना एकेक करून जाळ्यातून बाहेर काढून खाली जमिनीवर टाकील. अगदी शेवटचा पक्षी जमिनीवर खाली पडेपर्यंत आपण हालचाल न करतां अगदी शेवटी सर्वांनी एकदम उडून जाऊ या."

दुसऱ्या दिवशी उजाडल्यावर शिकारी आला. सर्व पक्षी मेले आहेत असे त्याला वाटले. त्याने जाळे सोडले आणि एकेकाला सोडवून जमिनीवर ठेवू लागला. सर्वांना जमिनीवर टाकून तो जाळे सोडवू लागला; तेवढ्यात सर्व बदके एकदम उठली आणि उडून गेली. ते पाहून त्या शिकाऱ्याला फार आश्चर्य वाटले."

ती गोष्ट ऐकल्यानंतर सर्व पक्षी त्या म्हाताऱ्या बदकिणीला जाऊन भेटले आणि समुद्राने टिटवीची अंडी ओढून नेऊन जो जुलूम केला होता, सर्व सांगितले.

"आपण सर्व मिळून विष्णूचे वाहन असा, आपला राजा जो, गरुड त्याला जाऊन भेटू या. तो उदार व प्रेमळ मनाचा आहे." म्हाताऱ्या बदकिणीने सुचविले.

तिळ्या बहिणी

[८]

[तिळ्या बहिणींच्या शोधार्थ निघालेले तिळे भाऊ जंगलात एका दाढीवाल्याच्या कचाट्यात सापडले आणि शेवटी त्याला चकवून व आपली सुटका करून घेऊन त्याच्याकडून अनेक अपूर्व, भस्मे, मलम पंचा वगैरे मंत्रवलेल्या वस्तू मिळविल्या. तिघे अरण्यात काही अंतर गेल्यावर सर्वांत पुढे जात असलेला उदयन एकाएकी अदृश्य झाला. पुढे—]

उद्यन दिसेनासा झाल्याबरोबर संध्याकुमार व निशीथ दोघांनी लगाम ओढून आपल्या घोड्यांचा वेग थोडा कमी केला आणि सावकाश पुढे सावधगिरी बाळगून जाऊ लागले. काही अंतर चालून गेल्यानंतर त्यांना त्या वाड्यासमोर एक मोठा खंदक दिसला. त्यांचा भाऊ आपल्या घोड्याबरोबर त्यात पडला असावा असे संध्याकुमार व निशीथला वाटले. परंतु त्या खोल खंदकात त्यांना तो किंवा त्याचा घोडा कोठेच दिसला नाही.

संध्याकुमार व निशीथला पुढे काय करावे हेच सुचेना. त्या वाड्यात जावे असा विचार त्यांच्या मनात आला, परंतु तो खंदक बराच रुंद होता. त्या खंदकावरून पलीकडे जायला कोठून तरी वाट असेल असा विचार करून ते खंदकाच्या बाजूबाजूने चालू लागले. परंतु पुष्कळ

फिरले तरी त्या खंदकाला सुरवात कोठे व त्याचा शेवट कोठे हे कळतच नव्हते. त्यांनी कित्येकदां मागे पुढे जाऊन कोठे मार्ग मिळतो का हिंडून पाहिले, परंतु त्यांना कोठे पूल किंवा इतर मार्ग दिसलाच नाही. तेव्हां खंदकापलीकडे वाड्यापर्यंत कोणी येऊच नये यासाठी हा सर्व बंदोबस्त केला गेला असावा असे अर्थातच शेवटी त्यांना वाटले. एकूण वाड्यात जावेसे वाटत असूनही त्यांना खंदकापलीकडे जाणे अशक्य वाटू लागले.

थोडा वेळ दोघांनी विचार केल्यावर संध्याकुमार निशीथला म्हणाला–"निशीथ दादा! मला वाटते की काय वाटेल ते करून आपण खंदकापलीकडे गेलेच पाहिजे. आपण घोड्यावर बसून दुरून घोड्यांना भरधांव सोडून पलीकडे उडी मारता आली तर प्रयत्न करू या का? जाऊ शकलो तर नशीब बलवत्तर आहे, असेच मानावे लागेल. समज, आपण खंदकातच पडलो तर उदयन दादाला शोधत जाता येईल!"

त्याला निशीथने उत्साहाने होकार दिला. दोघे आपापल्या घोड्यावर बसले. घोड्यांना थोडे मागे घेऊन गेले आणि वायुवेगाने घोडे सोडून उडी मारून खंदकापलीकडे येऊन पोचले.

ते नशीबवान खरेच. कारण कोणत्याही प्रकारचा अपघात झाल्याशिवाय ते खंदकापलीकडे येऊन पोचले. "हे सर्व शुभसूचकच म्हटले पाहिजे. आता काही भिण्याचे कारण नाही, आतां आपण किल्ल्यात प्रवेश केल्यासारखाच आहे." दोघांनी परस्पर बोलून मनाचे समाधान व्यक्त केले.

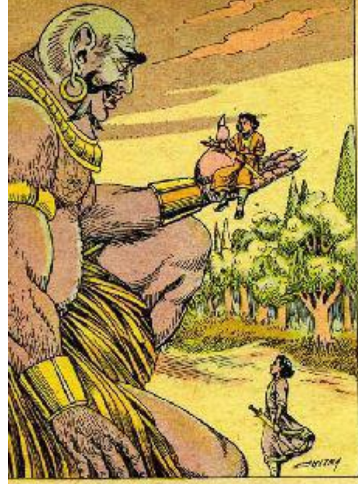
दोघांनी त्या आनंदात त्या वाड्यात प्रवेश केला खरा, परंतु आत त्यांना कोणी मनुष्य दिसला नाही. असंख्य दरवाजे त्या वाड्यात होते, परंतु एकाला देखील दार नव्हते. एकामागून एक दरवाजे ओलांडून जात होते आणि आश्चर्य म्हणजे त्या दरवाज्यांच्या दोन्ही बाजूला त्यांना दगडाच्या मानव मूर्ती दिसत होत्या.

शेवटी एक फार मोठा दरवाजा लागला. वास्तविक तो दरवाजा नव्हताच. तो एक महाभयंकर आकाशा एवढा उंच राक्षस उभा राहूनच झोपत होता. त्याची झोप मोडली व त्याने दोन्ही हातांनी संध्याकुमार व निशीथला हाताने उचलून घेतले व म्हणाला–"छान! आणखी दोन मूर्ती!" त्याला फार आनंद झाल्यासारखा दिसला. त्याच्या तोंडून ते वाक्य निघाल्याबरोबर दोघांना वाड्यात दिसलेल्या मूर्तींचे कोडे उलगडले. ही राक्षसाची काहीतरी मायाच असली पाहिजे.

अशातऱ्हेने नकळत राक्षसाच्या तावडीत सापडल्याबद्दल संध्याकुमार व निशीथ दोघे काळजीत पडले. काय करावे त्यांना सुचेना. त्यांच्या समोरच थोड्या वेळापूर्वी उदयन पाहतां पाहतां अदृश्य झाला होता. तीदेखील याच राक्षसाची माया असणार. त्याची व आपली भेट कदाचित होणारही नाहीं आणि होईलही कदाचित्! आपण आतां पावेतो संकटांतून सुटत आलों तसे याही संकटांतुन नक्कीच सुटूं, निराश हताश होण्याचे कारण नाहीं. असे दोघेही परास्परांशी काही बोलल्याशिवाय विचार करीत होते.

मानवाला संकटांना नेहमीच तोंड द्यावे लागते. अशाच संकटात सांपडल्यावर त्या संकटातून स्वतःची सुटका कशी करून घ्यायची यातच माणसाच्या बौद्धिक बळाची परीक्षा होते. असा विचार करून दोघे

घाबरले होते तरी स्वतःला सावरून निशीथ मनात म्हणाला–"मरण तर समोरच आहे, परंतु हातपाय गाळून बसण्यापेक्षा डोके लढवून सुटका मिळते का पाहू या."

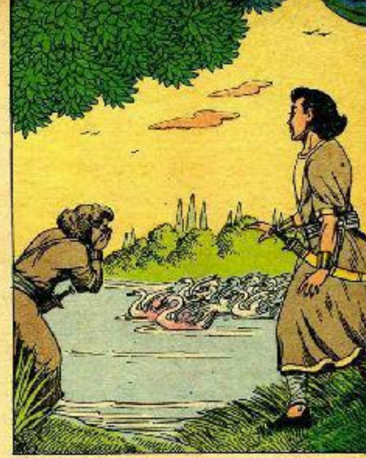
तसा विचार करून निशीथ राक्षसाला म्हणाला–"काय रे, तू आम्हांला ओळखले नाहीस वाटते? आम्ही कोण आहो असे वाटलं तुला? आम्ही लपून छपून आत नाही शिरलो. तो लांब दाढीवाला आहे ना, त्याने एक निरोप पाठविला आहे. म्हणून..." असे बोलत असतां राक्षसाने अधीर होऊन विचारले–"म्हणजे तो जिवंत आहे ना? किती दिवस झाले, तो परत आला नाही तेव्हां कोणत्या तरी संकटात सांपडून मेला असावा असे मला वाटले होते. बरं तर सांग तरी त्याने कोणता निरोप पाठवला आहे, लवकर सांगा!"

तेव्हां निशीथ राक्षसाला म्हणाला–"तो अजून जिवंत आहे आणि तसे जिवावरचे संकट नाही. परंतु त्याची सर्व गुपिते कोणाला तरी कळली आहेत. गुपिते कळली एवढेच नव्हे तर त्याच्याजवळची भस्मे, मलमे आणि पंचासुद्धा ते लोक घेऊन गेले आहेत. त्यांच्या अभावी त्याला एक पाऊल देखील पुढे टाकणे अशक्य झाले आहे. म्हणून ही गोष्ट तुला कळवून पुन्हां काही भस्मे, मलमांच्या डब्या पाठवून द्यायला त्याने सांगितले आहे."

सर्व ऐकून राक्षस म्हणाला–"अस्सं! बिचारा! म्हणूनच तो परत येऊ शकला नाही तर! बरं तर बरं! त्या दुष्टांनी त्याचा हार नाही काढून घेतला म्हणावयाचा. ते झाले असते तर कोणीदेखील त्याला वांचवू शकला नसता. बरं तर मी जाऊन येतो. तुम्ही कीड मुंगीसुद्धा आत येणार नाही याची काळजी बाळगा. सावधपणे पाहारा द्या!" असे सांगून तो निघाला.

राक्षस निघून गेल्यावर संध्याकुमार व निशीथ आनंदाने उड्या मारू लागले. [illegible] फसवू शकलो आणि आपली सुटका करून घेऊ शकलो याबद्दल दोघे स्वतःच्या बुद्धीचे कौतुक करू लागले. तेव्हां निशीथ म्हणाला–"परंतु आतां आपण वेळ घालविता कामा नये. तो परत यायच्या आत या वाड्यातली सर्व गुपिते काय ती हुडकून ओळखून घेतली पाहिजेत."

दोघे भाऊ पुढे निघाले. आणखी काही दरवाजे ओलांडल्यावर शेवटचा दरवाजा आला. त्याच्या पलीकडे पाऊल टाकतांच त्यांना एक मोठे सरोवर दिसले. त्यात सुंदर हंस पोहोत होते.

सकाळपासून भटकत फिरत असल्यामुळे त्या दोघां भावांना फार तहान लागली होती. पाणी प्यायला म्हणून संध्या पाण्यात उतरला ओंजळीने पाणी पिऊ लागला. परंतु ते पाणी तो प्याला असेल नसेल बिचारा जागच्या जागी दगडाची मूर्त होऊन गेला.

डोळ्यादेखत आपल्या भावाला दगडाची मूर्त झालेला पाहून निशीथ थक्क होऊन जागच्या जागी मूर्तीसारखा उभा राहला. मनात म्हणाला–"बरं झालं, मी घाई करून पाणी प्यालो असतो तर माझी हीच गत झाली असती. उदयनची काय गत झाली हे कळायला काही मार्ग नाही, अशा स्थितीत संध्याकुमारची ही गत व्हावी ना! माझ्यावर अशीच एखादी आपत्ती ओढवली तर आम्ही तिघे कोठे जिवंत आहो की मेलो हे कोणाला कळायचे देखील नाही." तो फार काळजीत पडला.

निशीथ आणखी थोडे अंतर चालून पुढे गेला तेव्हां त्याला एक फळांची बाग दिसली. त्या बागेत अनेक फळझाडे होती. त्यात एक आंब्याचे झाड मोठे विचित्र होते. त्या झाडाला इतकी फळे होती की फळांच्या आड पाने झांकून गेली होती.

निशीथला तर भूक खूपच लागली होती. त्याने घाईघाईने पुष्कळ फळे तोडली आणि समोर ठेवून एक फळ खाऊ लागला.

परंतु आंब्याला दात लागतांच निशीथ एक माकड झाला. माकड झाल्यावर तो विचार करू लागला–"हे काय झाले! आणखी काय काय होणार आहे, ते त्या परमेश्वरालाच माहीत! राक्षसाची माया कोणाला आणि कशी कळणार?" असा विचार करून त्याने तो आंबा खाल्लाच नाही आणि तसाच टाकून दिला. निशीथ त्या माकड रूपात सरोवराजवळ दगडाची मूर्त झालेला संध्याकुमार होता तेथे आला आणि त्या मुर्तीच्या चारी बाजूला घिरट्या घालू लागला.

इतक्यात सरोवरात् बुडबुड असा आवाज ऐकू आला आणि आणखी थोड्या वेळाने पाण्यातून एक हंस [illegible] असलेला दिसला. वानर रूपात निशीथ ते सर्व प्रत्यक्ष पहातच होता.

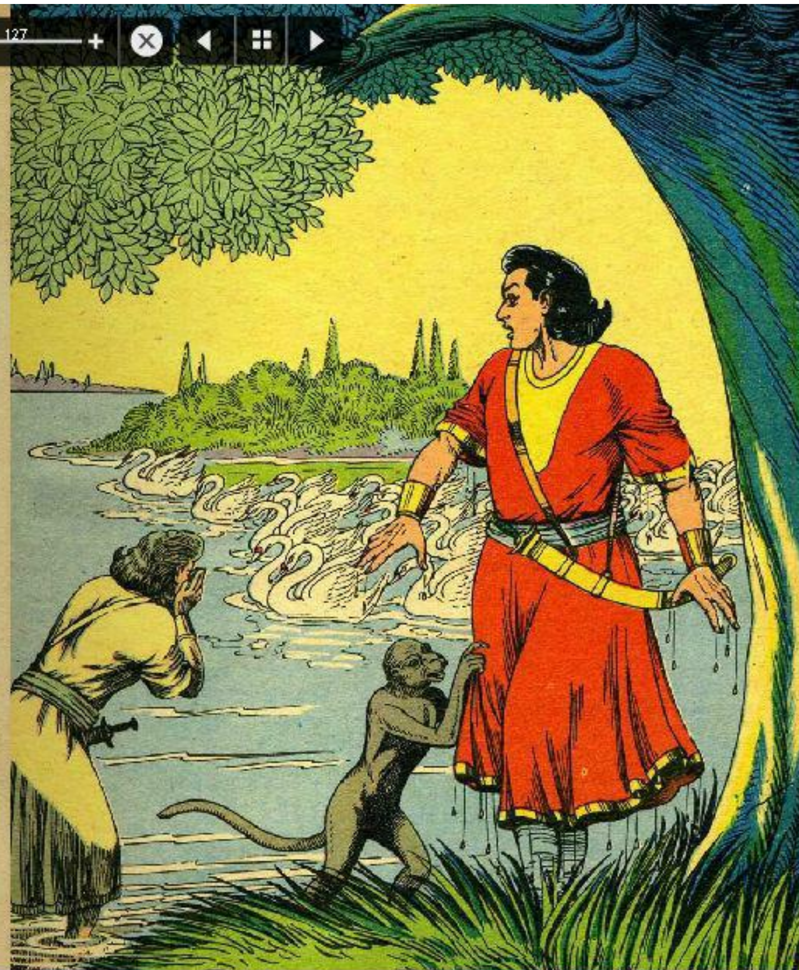
आणखी काही वेळाने तो हंस पूर्णपणे पाण्याबाहेर आला आणि त्याचा एक मनुष्य झाला. निशीथने चकित होऊन उडी मारली. कारण तो दुसरातिसरा कोणी नसून खंदकात पडलेला तो उदयनच होता.

उदयनला काठावर येताच संध्याकुमाराची दगडाची मूर्त दिसली. तो आश्चर्य चकित होऊन त्या मूर्तीकडे पाहू लागला.

इतक्यात वानर रूपात असलेला निशीथ उदयनच्या पायाला विळखा घालून बसला. ते एक माकड असावे असे वाटून उदयन पहिल्याने त्याला दूर ढकलून मारायला धावला. परंतु ते माकड पुन्हां येऊन चिकटले व सोडत नाही हे पाहून आपला भाऊ निशीथच तर नसेल या रूपात अशी एक शंका त्याच्या मनात आली.

परंतु काय करावे उदयनला सुचेना. संध्याकुमार असा दगड होऊन बसला आहे आणि वानर रूपात असलेला आपला भाऊ निशीथच आहे की नाही हे कसे कळणार?

काही वेळ असाच विचार करीत उदयन उभा राहला आणि एकदम काही तरी

उत्तम युक्ती सुचल्यासारखा उठून त्याने खिशातली भस्मे व मलमे काढली. त्याने संध्याकुमाराच्या मूर्तीवर ते काळे भस्म टाकले. काही बदल झाला नाही. हिरवं मलम लावून पाहिले, काही बदल झाला नाही. तांबडे मलम लावून पाहिले, तरी काही बदल झाला नाही. ती दगडाची मूर्त होती तशीच होती. इतके प्रयत्न करून ही निरुपयोगी ठरल्यावर उदयनने ती भस्मे, मलमे वगैरेंचा वानर रूपात असलेल्या निशीथवर प्रयोग करून पाहिला. परंतु काही फरक झाला नाही. माकड माकडच राहले.

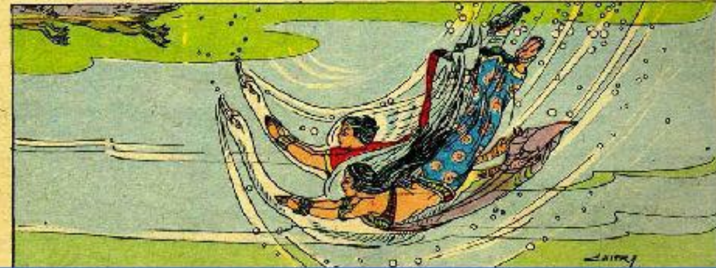
उदयनला काय करावे, सुचेना म्हणून तो पुन्हां तलावाच्या काठी येऊन बसला आणि विचार करू लागला. तेव्हां सरोवरातल्या हंसापैकी एक उदयनच्या पायाजवळून पुढे जाऊ लागले. उदयनने चटदिशी त्याला धरले आणि बाहेर काढले. तो हंस बाहेर निघताच एक सुंदर कन्या रूपात बदलला.

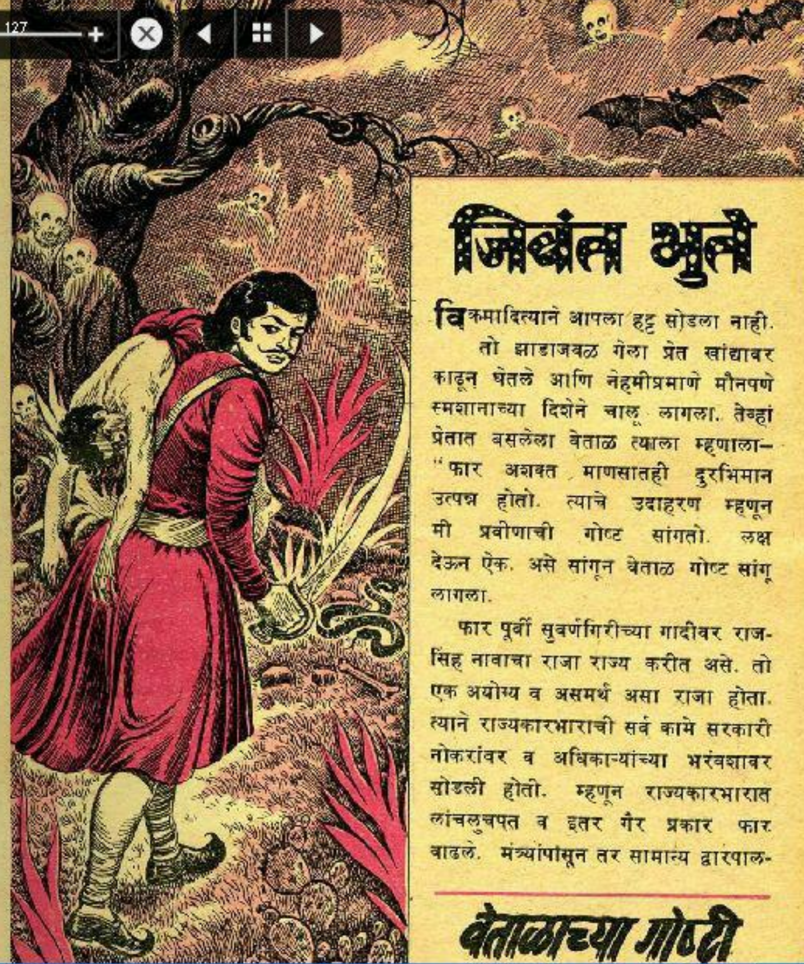
ती मुलगी [illegible] काही बोलल्याशिवाय उभी राहली. तिला उदयन म्हणाला–"कोण ग तू? या हंस रूपात या सरोवरात कशी काय राहतेस?" असे तिला बरेच काही तरी विचारू लागला.

तेवढ्यात त्याला आरोळी ऐकू आली– "कोठे आहां रे तुम्ही?"

ती आरोळी ऐकू आल्याबरोबर ती मुलगी त्या वाड्यात पाहारा देणारा राक्षस आल्याचे ओळखून उदयनला म्हणाली– "हे सर्व मी मागाहून सांगेन. पहिल्याने आपला जीव वांचविला पाहिजे." म्हणत तिने संध्याकुमाराची दगडाची मूर्त आणि तिच्याजवळ जे माकड होते त्याला पाण्यात ढकलले.

त्या पाठोपाठ अगदी सहजी व निःसंकोचपणे उदयनचा हात धरून स्वतः तिने पाण्यात उडी मारली आणि उडी मारल्याबरोबर त्या दोघांनादेखील हंस रूप लाभले. (क्रमशः)

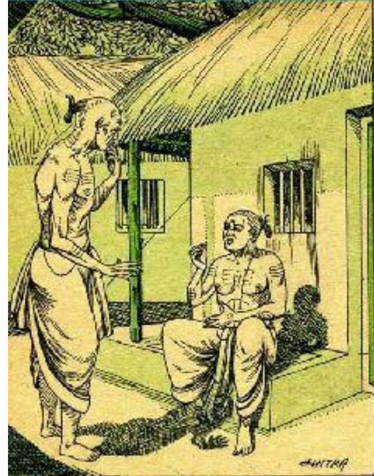

जिवंत भुते

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही.

तो झाडाजवळ गेला प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मौनपणे स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला– "फार अशक्त माणसातही दुरभिमान उत्पन्न होतो. त्याचे उदाहरण म्हणून मी प्रवीणाची गोष्ट सांगतो. लक्ष देऊन ऐक. असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

फार पूर्वी सुवर्णगिरीच्या गादीवर राजसिंह नावाचा राजा राज्य करीत असे. तो एक अयोग्य व असमर्थ असा राजा होता. त्याने राज्यकारभाराची सर्व कामे सरकारी नोकरांवर व अधिकाऱ्यांच्या भरंवशावर सोडली होती. म्हणून राज्यकारभारात लांचलुचपत व इतर गैर प्रकार फार वाढले. मंत्र्यांपासून तर सामान्य द्वारपाल-

कांपर्यंत सर्व प्रजेला पिळून काढीत. सर्वत्र अधर्म पसरला होता. परंतु राजाला त्याची वानवा नव्हती. राज्याच्या अधिकाऱ्यांवर त्याचा अपार विश्वास होता.

सुवर्णगिरीच्या राजधानीतच एका गरीब ब्राह्मणाला प्रवीण नावाचा मुलगा होता. आपल्या मुलाची कुशाग्र बुद्धी पाहून बापाने मुलाला सर्व शास्त्रे व विद्या शिकविण्याचे ठरविले आणि त्याच्या शिक्षणाची व्यवस्था केली. प्रवीण निरनिराळ्या विश्वविद्यालयांत शिक्षण घेऊन एक थोर पंडित व विद्वान होऊन सुवर्णगिरीला परत आला.

मुलगा एक विद्वान पंडित होऊन आला आहे, कुटुंबाची जबाबदारी संभाळू शकेल असे अर्थातच बापाला वाटले. परंतु तसे झाले नाही. प्रवीणला सर्व परिस्थिती पाहिल्यावर काय करावे हे कळेनासे झाले.

बाप म्हणाला–"बाळा! आपण किती झालों तरी गरीब आहों. तुझे हे पांडित्यच आम्हांला दोन घास घालू शकले तर पाहिले पाहिजे."

"मी मिळविलेले पांडित्य, माझा सर्व विद्याभ्यास सर्व फुकट आहे असे मला वाटत आहे. चारी बाजूचे जीवन पाहून मला जीवनाचा तिटकारा वाटू लागला आहे. कोणाकडून सत्कार करून घेण्याची माझ्या मनात मुळीच इच्छा नाही. सन्मान सत्कार करणारे लोक कसे असतात मला सर्व माहीत आहे." प्रवीण म्हणाला.

बापाला शंका वाटू लागली की मुलाला स्वतःच्या पांडित्याविषयी संशय तर येत नाही? कदाचित याच्याजवळ पुरेसे पांडित्य नसेल ही. नाही तर याला एवढी विरक्ती दर्शविण्याचे कारणच काय? म्हणून बापाने त्याला माहीत असलेल्या चार चौघां पंडितांना बोलावून त्यांच्या करवी मुलाशी शास्त्रार्थ करविला. प्रवीणशी काही वेळ बोलून ते प्रवीणच्या बापाला म्हणाले–"बाबा रे! नशीबवान आहेस तू. तुझ्या पोटी खरोखरच रत्न म्हणजे एक रत्नच जन्मले आहे."

त्या पंडितांच्या तोंडी प्रवीणची थोरवी राजाच्या दरबारात पोचली. राजाने प्रवीणला आदरपूर्वक दरबारात येण्यास निरोप पाठविला. प्रवीणच्या वडिलांना ते कळल्यावर फार आनंद झाला. प्रवीणने स्वतः राजदरबारात जाण्याचा उत्साह दर्शविला नाही. बापाने अनेक प्रकारे त्याची समजूत घालून शेवटी आपल्याबरोबर त्याला दरबारात नेले.

प्रवीणने दरबारात प्रवेश केल्याबरोबर राजाला विचारले–"मला दरबारात कशासाठी बोलाविण्यात आले आहे?"

प्रवीणचा तो उद्धटपणा पाहून सर्व दरबारी आश्चर्यचकित झाले. प्रवीणच्या बापाचे पाय तर थरथर कापूच लागले.

राजाने शांतपणे म्हटले–"तू एक थोर पंडित असल्याचे मी ऐकले व तुझा सत्कार करावा म्हणून बोलाविले."

प्रवीण ते ऐकून मोठ्याने हसला.

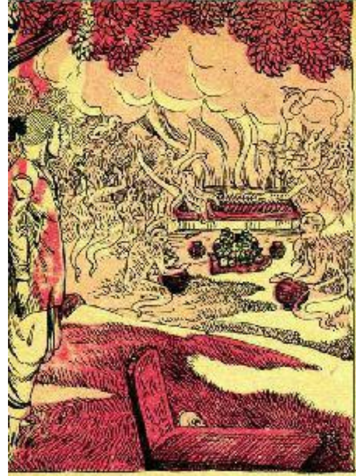
राजाला ते आवडले नाही व त्याने विचारले–"कां रे असा हसतो आहेस?"

"आपल्या राज्यात प्रजा पोटभर अन्न मिळत नाही म्हणून तडफडून मरत आहे. आपले अधिकारी त्यांचे रक्त शोषण करीत आहेत. आपला खजिना प्रजेला लुटून आणलेल्या धनाने भरला आहे. एका अयोग्य असमर्थ राजाकडून लुबाडून मिळविलेल्या धनाने आपला सत्कार करून घ्यावा लागणार की काय, हा विचार करून मी हंसतो आहे?" प्रवीण म्हणाला.

"मूर्खा! तू शुद्धीवर आहेस का? तू कोणासमोर बोलतो आहेस, याची तुला कल्पना आहे का? त्याची कल्पना नसणारा पंडित कसा झाला व कसा म्हणवितो? तू म्हणतो आहेस तसा माझा राज्यकारभार बरोबर नसेल तर तू सरळ करून दाखविशील काय? तू लावलेले आरोप सिद्ध करून दाखव, नाही तर तुला क्रूर शिक्षा भोगावी लागेल." राजा म्हणाला.

प्रवीणने त्याचे काहीच उत्तर दिले नाही.

तेव्हां राजाने आज्ञा केली–"या मूर्खाला पन्नास फटके मारून राजधानीच्या बाहेर हाकलून द्या."

प्रवीणला ती शिक्षा भोगावी लागली व तो राजधानी बाहेर हाकलून दिल्यावर त्या असहाय स्थितीत पाय नेतील तिकडे चालू लागला. आतां त्याला आपल्या आयुष्याचा वीट आला. त्याने जे पांडित्य संपादन केले ते सर्व फुकट गेल्यासारखे त्याला वाटू लागले. म्हणून त्याने आत्म-हत्या करून घ्यायचे ठरविले.

जातांजातां तो एका स्मशानात येऊन पोचला. त्याला एक प्रेत जळत असलेले दिसले. या चितेत उडी घेऊन आपण आपले जीवित समाप्त करावे असे त्याला वाटले. तो त्या चितेजवळ चालत गेला. परंतु त्याच वेळी त्याला एक विचित्र दृश्य दिसले. चितेजवळच काही भुते काही तरी मंत्रतंत्र करीत असलेली दिसली. प्रवीण दूर उभा राहून ते सर्व पाहू लागला.

भुतांच्या घोळक्यात मध्यभागी माण-सांच्या दोन कवटी जमिनीवर जवळजवळ ठेवलेल्या होत्या. त्यांचे लग्न लावण्यात येत होते. त्या कवटींसमोर लग्नसमारंभाला लागणाऱ्या सर्व वस्तू ठेवलेल्या होत्या. काही भुते हाडांची सनई वाजवीत होती. काही भुते मातीची मडकी उपडी ठेवून त्यावर ताल देत होती आणि बाकी भुते त्या तालावर नाचत होती.

त्या भुतांना पाहून प्रवीणला फार आनंद झाला. माणसांपेक्षां या भुतांचे जीवित लाखपट चांगले आहे! तो चिते-जवळ आल्याबरोबर सर्व भुते जागच्या जागी एकदम थांबली. प्रवीण चितेत उडी मारण्याच्या बेतात होता.

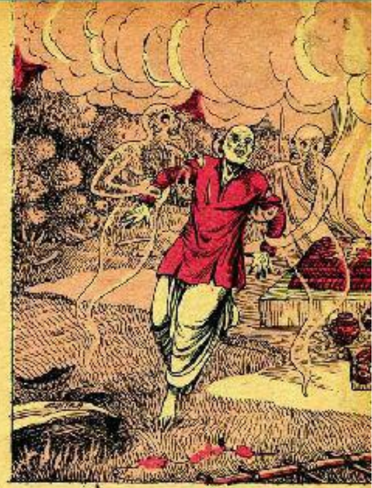
दोन भूतांनी त्याला घट्ट धरून ठेवले व विचारले–"जीव द्यायचा प्रयत्न कशाला रे करतो आहेस?"

"मेल्यावर तुमच्यासारखे भूत व्हायला!" प्रवीण म्हणाला.

"वेड्या! मेलेली सर्वच माणसे भुते होतात असे वाटले होय तुला? मानव जन्म हा सर्वात मोठा आहे. तू कां जीव द्यायला निघाला आहेस ते आधी सांग! तू सांगितलेली कारणे आम्हांला पटली तर आम्ही तुला अडविणार नाही." एक भूत म्हणाले.

"नको रे बाबा, हा मानव जन्म. त्याच्या इतका हीनकोटीचा जन्म दुसरा शक्यच नाही. कोणताही प्राणी आपल्या जातीच्या प्राण्याला खातो का? ते काम एकटा मनुष्य करतो. त्याला नीतीनियमांचे काही एक बंधन नाही. भिकारी पोटासाठी दुसऱ्याचा जीव घ्यायला मागेपुढे पहात नाही. व्यापारी लबाडी करण्यात चढाओढ लावतात. अधिकारी लाच घेऊन ती पचवितात. काही थोर लोक रक्ताचा व्यापार करतात; धर्माचे डोळे फोडण्यात आले आहेत. न्यायाचे तोंड शिवून टाकण्यात आले आहे. विद्वान व पंडित आपले पांडित्य व विद्वत्ता विकून पैसे मिळवीत आहेत. गृहिणी आपले शील विकू लागल्या आहेत. म्हणून मी जिवाचा शेवट करून तुमच्यात सामील होण्याचे ठरविले आहे." प्रवीण म्हणाला.

भूत हसून म्हणाले–"अरे वेड्या! तू म्हणालास तसलेच लोक मेल्यावर भूत-

पिशाच्च योनीत प्रवेश करतात. तुझ्या-सारख्या नीतीधर्माचे पालन करणाऱ्याला आमच्या जातीत प्रवेश मिळणेच शक्य नाही. आम्ही सर्वांनी जिवंत असतांना पापकर्मे केली म्हणून भूत योनीत प्रवेश केला. हा पहा, मिसळ खाद्यपदार्थ विकणारा व्यापारी होता हा, खोटे बोलून प्रजेला लुबाडणारा सरकारी अधिकारी होता. हा आहे वैद्य, चिकित्सा करवून घेणाऱ्यांकडून वाजवी पेक्षा जास्त पैसे घेऊन श्रीमंत झाला होता. याने खोटी औषधे दिली व त्यामुळे कित्येक रोगी मृत्युमुखी पडले. आम्ही सर्व पिशाच्च योनीत आल्यावर सारखे झालो. आमचा स्वार्थ सुटला. लबाडी लच्चेगिरी संपली.

सर्व परस्परांची काळजी वाहतो आहों. ही पिशाच्च योनी सुखाची आहे. परंतु मेल्या-वरच आम्हांला हा बोध झाला."

"आपल्या फुटक्या नशिबामुळे मीसुद्धा कदाचित् पिशाच्च होईन. मलासुद्धा जीव देऊ द्या. माझ्या मनात तुमच्या-सारखं राहण्याची इच्छा आहे." प्रवीण म्हणाला.

भूत म्हणाले–"बाबा रे, तुला पिशाच्च कदापि होता येणार नाही. ह्या दोन्ही कवटी पहा. ही दोघं जिवंत असतांना कुलधर्मभेद पाळल्याशिवाय परस्परांवर प्रेम करू लागली. त्यांच्या लग्नाला त्यांच्या आईवडिलांनी अनुमती दिली नाही. म्हणून दोघं एका वैद्याकडून विष विकत घेऊन एकाच भांड्यात ओतून पिऊन मरण पावली. दोघांना एकाच खड्ड्यात पुरले. त्यांना भुते होतां आलं नाही. पैशाच्या लोभाने यांना विष विकणारा वैद्य आजच मरण पावला. या चितेत त्याचेच प्रेत जळते आहे. मरण पावलेल्या प्रेमी जोडप्या-च्या कवटया बाहेर काढून त्यांचे लग्न लावून देतो आहो."

तुम्हां पिशाच्चांबरोबर राहणे साध्य झाले नाही तरी माझे मरण मात्र मी चुकवू देणार नाही. कारण मी या जिवंत पिशाच्चांबरोबर जगायला तयार नाही." असे म्हणत प्रवीणने चितेत धावत प्रवेश केला. तत्क्षण त्या चितेतून बाहेर आलेल्या भुताने प्रवीणला बाहेर ढकलला. ते पिशाच्च म्हणजे तो मेलेला वैद्य होता.

प्रवीणला भयंकर संताप आला. त्याने वैद्याला विचारले–"तू दोघांचा जीव घेणारा पापीच का? मला मरून देणारा आणि मध्येच थांबवणारा तू कोण रे?"

"बाबा रे! आतां माझ्या मनात तशी पापकल्पना येणेंच शक्य नाही. तू थोर विद्वान पंडित आहेस. आत्महत्या भितरे लोक करतात. तू तरुण आहेस. योग्य व समर्थ आहेस. आपले जीवित चांगले व्हावे यासाठी प्रयत्न कर." वैद्य म्हणाला.

प्रवीणने बराच विचार करून विचारले–"मी आत्महत्या करण्याचा विचार सोडा-यला तयार आहे. तुम्ही सर्व पिशाच्चांनी मिळून मला एक मदत केली पाहिजे. करतां का?"

"सांग, तसे करायला आम्ही तयार आहों!" भुते म्हणाली.

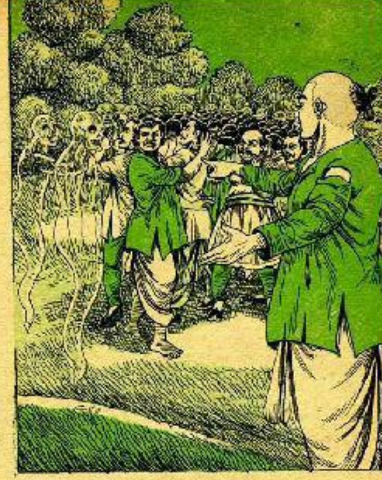
"राजधानीत जी जिवंत भुते व पिशाच्चे आहेत त्या सर्वांना इकडे घेऊन या." प्रवीण म्हणाला.

लवकरच राजधानीतली थोर घराण्यात जन्मलेली अशी शेकडो माणसे स्मशानात हजर झाली. ते आपल्या चारी बाजूला जमलेल्या भुतांना पाहून थरथर कापत होती.

"तुम्ही सर्व प्रजेला त्रास देणारे समाज द्रोही आहां. होय की नाही?" प्रवीणने त्यांना विचारले.

त्यांनी तोंडे उघडली खरी, परंतु त्यांच्या तोंडावाटे एकही शब्द उमटला नाही. त्यांची बोबडी वळली होती.

"तुम्ही सर्व चला महाराजांसमोर! राजासमोर खोटे बोललात तर ही भुते तुम्हांला ओरबाडून खातील. तुम्ही केलेली सर्व पापकर्मे स्वतःच्या तोंडाने राजासमोर बोलून कबूल करा." या शब्दात सर्वांना धमकी देऊन प्रवीण पिशाच्चांना म्हणाला–"या सर्वांना दरबारात हजर करा."

दरबारात प्रवेश करताच राजाने समोर थोर घराण्यातली माणसे अपराध्यासारखी उभी राहून थरथर कापत असलेली पाहिली. त्याला तर आश्चर्यच वाटले.

त्यांना घेऊन येणारी भुते राजाला किंवा दरबारी मंडळींना दिसली नाहीत.

"तुम्ही महाराजांना फसवून प्रजेला कसे लुबाडीत आलात तो तुमचा स्वार्थी-पणा व लबाडी काय ते सर्व महाराजांसमोर सविस्तर सांगा." प्रवीण त्या जिवंत पिशाच्चांना म्हणाला.

प्रत्येकाच्या पाठीमागे भुते उभी होती. त्यांच्या भीतीने सर्वांनी आपापल्या पाप-कर्मांची खतावणी राजासमोर वाचून

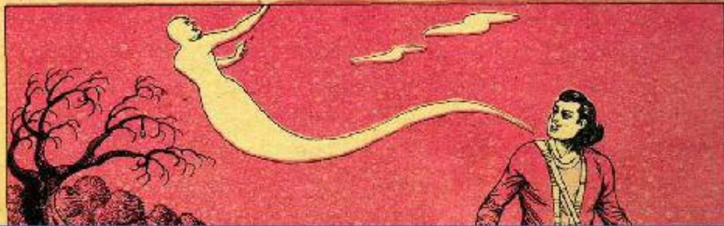
दाखविली. त्या अयोग्य व असमर्थ राजाचे डोळे उघडले. त्याने त्या सर्वांना हद्दपारीची शिक्षा देऊन आपल्या राज्याबाहेर हाकलून लावले. त्यांच्या बरोबर प्रवीण देखील जाऊ लागला तेव्हां त्याला बोलवून राजा म्हणाला–"तू माझा अंतरंग मित्र म्हणून रहा आणि राज्यकारभार नीतीधर्मानुसार कसा चालवितां येईल तो पहा." प्रवीण त्या गोष्टीस कबूल झाला.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला–"राजा! पिशाच्च म्हणून राहणे शक्य नाही असे कळल्यावर ही आत्महत्या करण्यास तयार झालेला प्रवीण पिशाच्चांची मदत मिळतांच जीवित सुधारण्याच्या प्रयत्नास कसा काय तयार झाला? त्याचे पांडित्य व त्याचे काम यांचा परस्पर संबंध काय? त्याने उच्च अधिकारपद मिळविण्यासाठी पांडित्य कां सोडून दिले? या प्रश्नांची, उत्तरे माहीत असून तू दिली नाहीस, तर तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायावर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य म्हणाला–"प्रवीणचे पांडित्य व वागणूक दोन्हींचा परस्पर घनिष्ट संबंध आहे. तो खरा पंडित होता. आपलं पांडित्य विकणारा लबाड स्वार्थी नव्हता. पांडित्य समाजाच्या हितासाठी खर्च व्हावे ही इच्छा त्याच्या मनात होती. राज्यात घोटाळे असेपर्यंत पांडित्याचा उपयोग नव्हता. म्हणून तो आत्महत्या करावयास निघाला होता. ते घोटाळे कायमचे नाहीसे करायला आपले पांडित्य त्याला लुळे वाटले. त्यासाठी भुता पिशाच्चांची मदत उपयोगी होईल असे वाटल्यावर त्याने त्यांच्या मदतीने ते घोटाळे करणारे जे होते त्यांना शिक्षा करण्याचा प्रयत्न केला. तो राजाचा अंतरंग सल्लागार झाला तो आपले पांडित्य कसे उपयोगी पडते हे दाखवूनच. प्रवीणने कधी क्षणभरही आपले पांडित्य सोडले नाही."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला आणि झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

बुद्धीची शक्ती

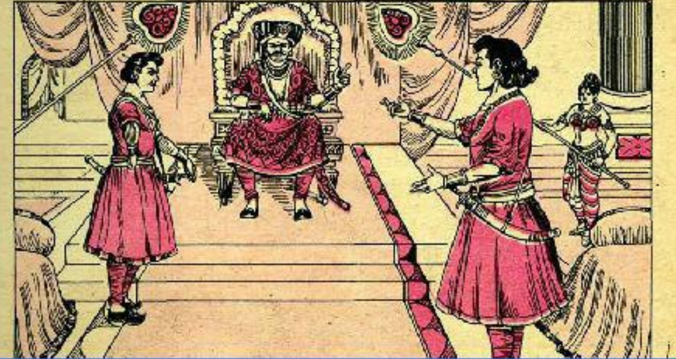
एका राजाच्या दोन राण्या होत्या. दोघींना मुले होती. मोठा हुशार होता. धाकटा थोडा मंदबुद्धी होता. रीतीप्रमाणे मोठा युवराज व्हायला पाहिजे. परंतु धाकट्या राणीने हट्ट केला की तिच्या मुलालाच युवराज केले पाहिजे.

राजाने दोघांची परीक्षा घ्यायचे ठरविले. त्यात जो पहिला येईल त्याला युवराज करण्याचे वचन दिले. त्याने दरबारात दोघांना विचारले–"देशातले हत्ती बैल झाले, बैल सामान्य जनावरे झाली. जनावरे कुत्री झाली, कुत्री मांजरे झाली आणि मांजरे उंदीर झाले तर ती स्थिती बदलून पुन्हां पूर्ववत् स्थिती व्हायला काय केले पाहिजे?"

धाकटा चट्दिशी म्हणाला–"मांत्रिकाला बोलावून मंत्र टाकविला पाहिजे!"

मोठा थोडा वेळ विचार करून म्हणाला–"किणग्या कोठारे भरून राहतील याची काळजी घ्यायला व्हावी; नद्यांचे पाणी व्यर्थ जाऊ नये याची काळजी बाळगली पाहिजे; तळ्यांतला चिखल काढून टाकला पाहिजे; पाण्याचा सांठा करण्याचा व त्याचा मितव्यय व्हावा यासाठी सर्व प्रयत्न केले पाहिजेत."

"या प्रश्नाचे हेच उत्तर आहे. दुष्काळाची परिस्थिती निर्माण झाली तरच मी म्हटले तसे होते. म्हणून थोरलाच युवराज होणार!" राजा म्हणाला.

निरुत्तर पंडित

पांड्य देशात हरिशंकर नावाचा एक विद्वान पंडित रहात असे. तो दिग्विजयाला निघाला आणि अनेक देशात फिरून त्याने तेथील विद्वान पंडितांचा शास्त्रार्थात पराभव केला व विजय पत्रे मिळविली. परंतु काशीच्या पंडितांचा पराभव केल्याशिवाय त्याची महत्वाकांक्षा पुरी होणे शक्य नाही, असे वाटून तो काशीला आला.

काशीच्या राजाने हरिशंकराच्या इच्छेप्रमाणे दरबारी पंडितांशी शास्त्रार्थ करण्यास परवानगी दिली.

काशीच्या दरबारात एकूणपन्नास विद्वान पंडित होते. त्यात गजकेसरी उपाध्याय नावाचा एक विद्वान पंडित होता. तो हरिशंकरला म्हणाला–"पांडित्यात शास्त्रार्थ करून एकाचा जय व दुसऱ्याचा पराजय करण्याची पद्धत आमच्याकडे नाही. पुराण व इतिहास लिहिणाऱ्या विद्वान पंडितांनी कधी कोणाशी शास्त्रार्थ केला नाही की कोणाला जिकले नाही. एका विद्वानाने दुसऱ्याचा पराभव करणे म्हणजे त्याला दुःखी करण्यासारखे किंवा त्याचा अपमान करण्यासारखे आहे. कोणी किती विद्वान असला तरी त्याच्याहून थोर विद्वान असतोच. विद्वत्तेला सीमा किंवा मर्यादा असूच शकत नाही. त्यात कमी जास्त कोण आहे, हे संदर्भाने किंवा प्रसंगवशात कळून येते. परंतु त्यासाठी शास्त्रार्थ करून निर्णय द्यायची गरज आम्हांला कधी वाटली नाही."

आपले व्यक्तिमत्व पाहून व आपल्या प्रतिभेविषयी वर्णन ऐकून स्वारी टाळाटाळ करण्यासाठी बोलते आहे असे वाटून हरिशंकर म्हणाला–"सामर्थ्य नसले की काही पंडित असेच उत्तर देऊन मोकळे होतात! शास्त्रार्थ करणे तुम्हांला इष्ट नसेल तर मी जिकल्याचे कबूल करून विजयपत्र लिहून द्या."

ते ऐकून एक तरुण पंडित म्हणाला–"त्यांच्या मनाचे समाधान करून देण्यासाठी मी त्यांच्याशी शास्त्रार्थ करायला तयार आहे. मी अद्याप विद्यार्थी दशेतच असल्या कारणाने मी हारलो तर त्यात मला अपमान वाटण्यासारखे काहीच नाही. त्यांचा जय झाला तर तो मी मान्य करीन. त्यांना विजयपत्र घेऊन जाऊ द्या. त्यांनी मला प्रथम तीन प्रश्न विचारावे. नंतर मी त्यांना तीन प्रश्न विचारीन."

राजाने ते मान्य केले.

तेव्हां हरिशंकरने पहिला प्रश्न विचारला–"या जगाहून मोठे काय?

"हे पहा, आकाश!" तो तरुण पंडित म्हणाला.

त्याच्या प्रश्नाचे बरोबर उत्तर वेदांत अर्थाप्रमाणे ब्रह्म होते; भौतिक अर्थे आकाश होते, असे हरिशंकरचे मत होते. परंतु तरुण पंडिताने दिलेले उत्तर त्या प्रश्नाचे उत्तर नाही, असे म्हणतां येईना. म्हणून हरिशंकरने दुसरा प्रश्न विचारला–"माणसाने मोठे होण्यासाठी काय केले पाहिजे?"

"मनात विचार करून शब्दात व्यक्त केले पाहिजे." तरुण पंडित म्हणाला.

ते उत्तर बरोबर नाही, असे म्हणतां आले नाही, म्हणून हरिशंकरने तिसरा प्रश्न विचारला–"सर्व कळावे असे वाटत असल्यास काय केले पाहिजे?"

"आपली दृष्टी असेल आणि सूर्यप्रकाश स्वच्छ असेल तर सर्व कळेल." तरुण पंडित म्हणाला.

हरिशंकर ते उत्तर ऐकून ते उत्तरदेखील बरोबर नाही, असे म्हणू शकला नाही. तरी तो म्हणाला–"तू तर अगदी सरळ असे उत्तर दिलेस की! त्यात तुझे पांडित्य प्रगट झाले नाही."

"होय! मी लहान आहे. मी आपल्या बुद्धीप्रमाणे उत्तर दिले. चूक असेल तर त्याचे खंडन करा की!" तरुण पंडित म्हणाला.

"ते सोड. तू मला विचारायचे ते प्रश्न विचार." हरिशंकर म्हणाला.

तरुण पंडिताने विचारले–"तुम्ही कोठून आलात?"

काय उत्तर द्यावे, हे हरिशंकरला कळेना. तात्विक दृष्टया त्या प्रश्नाचे उत्तर "माहीत नाही!" हे होते. तो कोणत्या गावाहून आला ते त्या तरुण पंडिताला माहीत होते. तेव्हां ते उत्तर देण्यात काही अर्थ नव्हता. म्हणून हरि-शंकर म्हणाला–"तूच सांग!"

"सर्व लोक या मृत्युलोकांत जिकडून येतात, तुम्ही तिकडूनच आलात." असे उत्तर सांगून त्याने दुसरा प्रश्न विचारला–"तुम्ही कोठे जाणार?"

त्याचे देखील तात्विक दृष्टया उत्तर "माहीत नाही!" हेच होते.

परंतु हरिशंकर म्हणाला–"तूच सांग!"

"तुम्ही दिग्विजय करण्याचा विचार सोडून आपल्याच देशात परत जाणार!" हे उत्तर सांगून त्याने तिसरा प्रश्न विचा-रला–"तुम्ही इकडे काय घेऊन आलात आणि काय घेऊन चाललात?"

हरिशंकर म्हणाला–"मी या प्रश्नाचे उत्तर देऊ शकेन. मी आपला 'अहंकार' घेऊन आलो होतो. त्याचा भार येथे फेकून देऊन विवेक घेऊन जातो आहे!"

असे म्हणत हरिशंकरने तरुण पंडिताला शाबासकी देऊन त्याला आशीर्वाद दिला.

१५८. प्राचीन काळातील मद्यपात्रे

भूमध्य समुद्रात सुमारे २१०० वर्षा पूर्वी एक जहाज बुडाले. संशोधकांनी त्याचा शोध काढून पाहिला तर त्यात बाहुल्यांच्या आकृतीत सहस्रावधी मद्यपात्रे सांपडली. त्यांच्या बरोबर अनेक आश्चर्यचकित करून सोडणाऱ्या प्राचीन काळातील वस्तू सापडल्या. ही ग्रीक व रोमन सभ्यतेची आहेत.

दैव अवतरला

एके काळी विदर्भ देशात महेंद्र नावाचा एक जादुगार रहात असे. तो राजा महाराजांच्या दरबारात आपले प्रयोग करून पुष्कळ पैसे मिळवी. त्याने अनेक थोर पदव्यादेखील संपादन केल्या होत्या. परंतु तो कर्णासारखा दानी असल्या करणाने त्याने संपादन केलेले सर्व धन व संपत्ती संपुष्टात आली.

महेंद्राचा मुलगा जितेंद्र इंद्रजाल विद्येत 'बापसे बेटा सवाई' निघाला. परंतु काल पालटला होता आणि लोकांचा इंद्रजाल विद्येवरचा विश्वास कमी होत गेला होता. त्यामुळे प्राप्ती कमी होत होती आणि जितेन्द्र बापासारखाच उदार असल्या कारणाने गरीबी आली.

जितेंद्राला दोघे मुलगे होते. त्याने आपल्या दोघां मुलांना इंद्रजाल विद्या शिकविली. एक तर ती विद्या त्याच्या घरात पिढयान् पिढया चालून आली होती. याशिवाय पुढेमागे पुन्हां इंद्रजाल विद्येचा पुनरुद्धार होण्याची त्याला आशा होती म्हणून त्याने आपल्या मुलांना दुसरा काम-धंदा काहीच शिकविला नाही, फक्त इंद्रजाल विद्याच शिकविली.

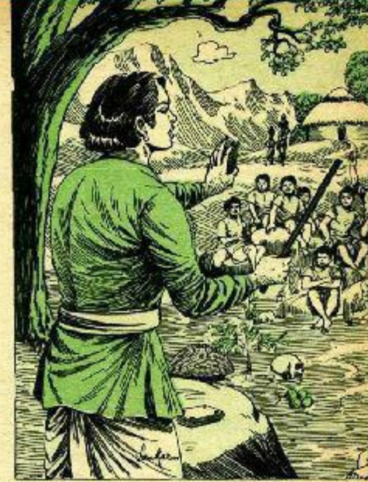
जितेंद्राचा मोठा मुलगा रामू हा स्वभावाने थोडा खर्चीक होता. लहानपणी त्याला त्याचा बाप मागेल तेव्हां पैसे देत असे. परंतु परिस्थिती बदलल्याची गोष्ट त्याच्या डोक्यात कधी शिरलीच नाही. म्हणून मागितल्याबरोबर बापाने पैसे द्यायचे बंद केले तेव्हां त्याने घरातच चोरी करायला सुरवात केली. ते कळ-ल्यावर जितेंद्राने रामूला खूप झोडपून काढले इतके की शेवटी बापावर रागावून घरातून निघून गेला आणि घरी परतलाच नाही. बापाने मुलाला रागात मारले होते खरे, परंतु रामू म्हणजे आईला जीव की प्राण वाटे. म्हणून तिने व तिच्या बरोबर रामूच्या बापाने दोघांनी ती गोष्ट मनाला फार लावून घेतली. त्यांनी अंथरूण धरले व दोघे मुलाच्या नावाचा जप करीत जगाचा निरोप घेऊन निघून गेले. म्हणून जितेंद्राचा धाकटा मुलगा चंदू पोरका झाला.

परंतु चंदू खंबीर मनाचा होता, घाबरला तो गावोगाव फिरून जादूचे प्रयोग रस्त्यावर करी आणि जी थोडी मिळकत होई त्यावर आपला उदर निर्वाह चालवी. तेवढयावर समाधान मानून तो दिवस काढीत होता.

एकदा तो एका गावातल्या रस्त्यावर जादूचे प्रयोग करीत होता. ते पाहण्यासाठी बरीच मुले जमा झाली. त्यांच्याकडून पैसे मिळणार नाहीत हे माहीत असूनही त्याने जादूचे प्रयोग केले व मुलांना खूष केले.

इतक्यात शेजारच्या घरात एका लहान मुलाचे रडणे ऐकू आले. चंदूने आपले जादूचे प्रयोग थांबवून त्या घरी जाऊन चवकशी केली तेव्हां त्याला कळले की एक बाई आपल्या चार वर्षे वयाच्या मुलाला मारीत होती.

मुलाच्या बापाला कसला तरी मोठा आजार होता. तिने नवऱ्यासाठी नवस केला होता की नवऱ्याला बरे वाटेपर्यंत

दुपार पावेतो उपास करून देवाचे दर्शन करावयाचे व त्यानंतर जेवायचे आणि देवाच्या कृपेने तिच्या नवऱ्याचा आजार बरा होत आला होता. कसे तरी सहा दिवस लोटले होते. सातव्या दिवशी मुलाला दुपारपर्यंत उपाशी राहणे अशक्य वाटू लागले. त्याचा जीव भुकेने कसावीस झाला होता, म्हणून तो रडत होता. तिला देव-दर्शनाला जायचे होते. तिने पुष्कळ सांगून समजावून पाहिले, परंतु मुलगा ऐकेच ना, म्हणून ती त्याला मारीत होती.

मुलाला इतका वेळ उपाशी ठेवणे बरो-बर नाही आणि त्यावर त्याबद्दल त्याला मारणे फारच वाईट, असे चंदूला वाटले.

तो तिला नम्रपणे म्हणाला–"आई! लहान मुलात देवाचा वास असतो. त्यांचे मन निर्मूल निष्कलंक असते. या लहान मुलात जो देव आहे त्याला तुम्ही ओळखले नाहीत आणि आणखी कोणत्या देवाच्या दर्शनाला जाता आहां, हे नाही मला कळले कृपा करून सांगाल का?"

ती चिडल्यासारखी होऊन म्हणाली– "तुझे माथे फिरले आहे. तू माथे फिरू आहेस म्हणूनच तुझी ही दशा झाली आहे. तुला याच्यात देव दिसतो आहे तर तू या देवाला काही वेळ पहात रहा. मी देव दर्शन करून येते आणि याच्या बरोबर

चंदूने ते मान्य केले आणि मुलाला गोड गोड बोलून व लहानलहान जादूचे प्रयोग करून रंजवले. तो भूक तहान विसरला. त्या बाईने परत आल्यावर मुलाला व चंदूला जेवायला वाढले.

जेवण झाल्यावर चंदूने त्या बाईला विचारले–"आई! तुम्ही म्हणालात तो देव कोठे आहे हो? मीसुद्धां त्याचे दर्शन घ्यावे म्हणतो!"

ती थोडी हसून म्हणाली–"देव म्हणजे सामान्य देव वाटला का तुला? अरे प्रत्यक्ष देवाचा अवतार आहे तो. तो आपल्याशी बोलतो. आपल्या प्रश्नांची उत्तरे देतो. तुझ्यावर त्याची कृपादृष्टी झाली तर तुझे सर्व दु:ख दूर होईल."

चंदूचे कुतूहल जास्तच वाढले. तो तिने सांगतलेल्या जागी गेला. तेथे लोकांची फार मोठी गर्दी होती. एका उच्च आसनावर दाढी मिशा असलेला एक साधू बसलेला होता. तो लोकांना सदाचारी व्हायला सांगत होता. जो कोणी संकटात असेल त्याने त्याच्याजवळ खुशाल यावे. गोर गरिबांचे कष्टी लोकांचे दु:ख व कष्ट दूर करण्यासाठी त्याने अवतार घेतला असल्याचे तो सांगत होता. मधूनमधून तो हवेतून भस्म काढून लोकांवर टाकीत होता.

काहीक्षण रहात होता. या काही विचित्र अविश्वसनीय वाटणाऱ्या गोष्टी तो दाखवीत असतां लोक "हे परमात्मा!" म्हणून घोष करीत होते.

चंदूला हे सर्व विचित्र वाटू लागले. तो साधू करीत होता ते सर्व त्याला करतां येत होते. परंतु तो एक सामान्य गारुडी किंवा फार तर जादुगारच राहिला, परंतु हा साधू देव झाला. हे काय गुपित आहे हे कळावे म्हणून चंदू दिवसभर वाट पहात राहिला. मध्यरात्रीच्या सुमारास भक्त लोक निघून गेल्यावर चंदू साधूला भेटला.

"कोण रे तू?" साधूने त्याला विचारले आणि कुतूहलपूर्वक त्याच्याकडे पाहू लागला.

"मी एक जादुगार आहे. तुम्ही आपली जादूची शक्ती दाखविली ती मी पाहिली. परंतु ती तुमची दैवी शक्ती होती असे लोक म्हणत होते. परंतु हेच जादूचे प्रयोग मी करतो, परंतु मला पोटापुरते खायला प्यायलासुद्धा मिळत नाही. लोक तुम्हांला देवाचा अवतार मानतात. हे कसं काय हे विचारायला मी तुमच्याकडे आलो आहे." चंदू म्हणाला. त्याने त्या साधूला त्या अविश्वसनीय गोष्टी करून दाखविल्या.

"यांत गुपित असे काही नाही. मी देवाचा अवतार आहे. मला ही विद्या सहज अवगत आहे. तू ती विद्या कष्ट करून शिकला आहेस. तुला साधन सामुग्रीची गरज आहे. मला त्या सर्वांची गरज नाही." साधू म्हणाला.

"अस्सं! तरमग मी आपले बोट कापतो. तुम्ही ते पुन्हां जोडून दाखवितां का?" चंदूने विचारले.

साधूने होकार दिला. लगेच चंदूने आपल्या लहानशा सुरीने बोट कापून घेतले आणि लालभडक रक्त वाहू लागले. साधूने कापलेले बोट यथास्थानी ठेवून काही तरी मंत्र म्हटला. रक्त नाहीसे झाले व बोट जसे होते तसे झाले.

"अशक्य! ही विद्या आमच्या कुटुंबियां-शिवाय आणखी कोणाला माहीत नाही!" चंदू गुणगुणला.

साधू दचकून म्हणाला–"काय रे, तू चंदूच का?"

"होय, तुम्हांला ते कसे कळले?" चंदूने विचारले.

"मी तुझा भाऊ रामू आहे." साधू चंदूकडे अत्यंत प्रेमाने पहात म्हणाला.

चंदू चकित होऊन साधूकडे पाहू लागला. आनंदातिरेकाने त्याच्या तोंडावाटे एक शब्दही निघाला नाही.

चंदू साधूला पुढे म्हणाला–"मघां तू विचारलेल्या प्रश्नाचे बरोबर उत्तर सांगतो. हे जग म्हणजे एक माया आहे. तू एका मुलाला जादू दाखवून त्याची भूकतहान विसरायला लावलेस. तो लहान मुलगा तुझ्यात देव आहे का पहात असणार. मोठ्यांची गोष्ट तशी नाही. मी स्वतः देव आहे असे सांगून इंद्रजाल करून देव झालो. तू गारुडी किंवा जादुगार होऊन जादूचे प्रयोग करून गारुडी किंवा जादुगार म्हणून राहलास. लोक माझी जादू व तुझे जादूचे प्रयोग पाहतात. परंतु त्यांना शंका संशय काही वाटत नाही. जगात आनंदात सौख्यात रहावयाचे असेल तर विद्या येऊन पुरत नाही. गप्पा मारून लोकांना भुरळ पाडता आली तरच तुझ्या विद्येचे पूर्ण माप तुझ्या पदरात पडेल. मी तेच केले. 'देव आहे' म्हणून मी खोटे बोललो त्याचा हा फायदा झाला. लोक भोळे भाबडे आहेत तोंपर्यंत मला कोणत्याही गोष्टीची उणीव भासणार नाही. तुझी शंका मिटलीना आता? तर मग ये!"

चंदू निघून गेला. नंतर तो कोठे गेला, त्याचे काय झालं, कोणास काही माहीत नाही. परंतु विदर्भ देशात पूर्वेकडील भागात एका कोपऱ्यातल्या गावी देवाचा अवतार झाला असल्याचे व तो अनेक दिव्य चमत्कार करीत असल्याचे ऐकून लोकांची गर्दी त्याच्या दर्शनासाठी होत असल्याचे ऐकू येऊ लागले.

चोर दरवाजा

एका राजाला दोन मुलगे होते. मोठा शूर व पराक्रमी होता. धाकटा भितरा व हट्टी होता. एकदां धाकटा बापाला विचारू लागला–"मोठमोठ्या राजवाड्यात व किल्ल्यात चोर दरवाजे असतात म्हणे. आपल्या राजवाड्यात सुद्धां आहेत का?" बापाने पुष्कळ असल्याचे सांगितले. मुलगा ते पहावयाचे असल्याचे सांगू लागला.

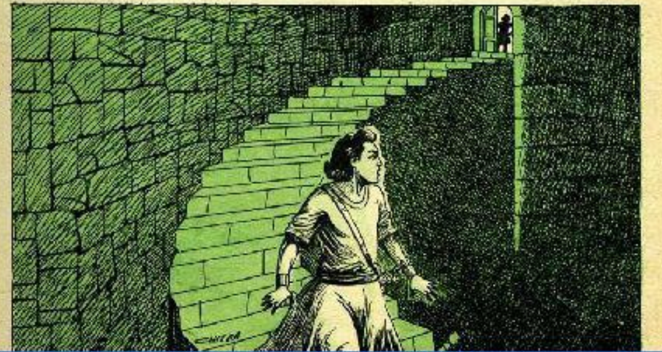
"ते माझ्याशिवाय आणखी प्रधानांशिवाय आणखी कोणाला कळतां कामा नयेत. पण तुला आतां त्यांची गरज कां वाटली?" बापाने विचारले.

"समजा, शत्रूने स्वारी केली आणि कोणाचे सहाय्य मला मिळत नाहीसे वाटले तर माहीत असलेले बरे, म्हणून विचारले." मुलगा म्हणाला.

राजा लगेच उठला आणि त्याने मुलाला एका दरवाज्याजवळ नेऊन दार उघडून पलीकडे असलेला जिना दाखविला. मुलगा जिना उतरून वाट पाहून यायला निघाला. राजाने लगेच दरवाजा आतून बंद करून घेतला.

काही वेळाने राजाच्या मुलाने परत येऊन दार खडखडवून पाहिले.

राजा दार न उघडता आतून म्हणाला–"तुझ्यासारख्या भित्र्याने किल्ल्यात असतां कामा नये. या मार्गाने गेलास तर दुसऱ्या राजाच्या राज्यात जाऊन पोचशील. आतां यापुढे तेथेच जाऊन रहा. आपले तोंड मला पुन्हां दाखवू नकोस."

राजाची तीर्थयात्रा

अंग राजा एक थोर राजपुरुष होऊन गेला. पराक्रम व शौर्य यांजबरोबर न्याय युक्त कारभार व दया, औदार्य आदिक राजोचित प्रसिद्ध गुणांमुळे तो लोकप्रिय राजा होता. एकदां त्याच्या राज्यात कॉलऱ्याची साथ आली आणि राणी व एकुलता एक मुलगा कॉलऱ्याच्या आजाराला बळी पडले. तो दारुण शोक असह्य झाल्याने राजाचे मन या जगापासून विटले. तेव्हां त्याच्या मंत्र्यांनी व राजगुरूने त्याला तीर्थयात्रा केल्याने दुःख ओसरेल असा सल्ला दिला.

अंग राजा त्या गोष्टीस कबूल झाला. परंतु मंत्री त्याच्या तीर्थयात्रेसाठी मेणे, दासदासी इत्यादी तयार करू लागले ते त्याला मान्य नव्हते.

"मी एकटा प्रवासाला जाणार आहे. हा राजसी थाट मला नको आहे. त्याची गरज नाही." तो म्हणाला.

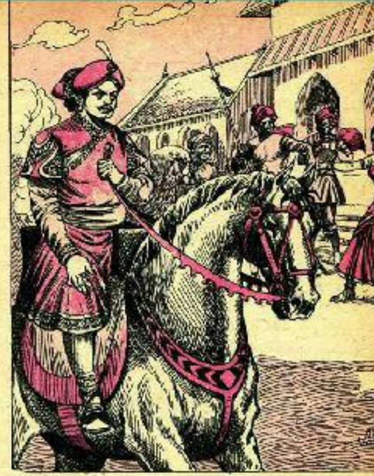
"आपण राजाला शोभेल अशा तयारीनं गेला नाहीत तर कसे चालेल? या शिवाय आपण येईपर्यंत आमचे रक्षण कोण करणार? गादी रिकामी असतां कामा नये. राजा नाही तर कारभार कसा काय चालणार?" मंत्र्यांनी त्याला विचारले.

"मी परत येईपर्यंत माझा धाकटा भाऊ संग तुमचा राजा म्हणून राहील. मी माझ्या गैरहजेरीत राजा म्हणून त्याची नेमणूक करीत आहे." अंग राजा म्हणाला.

ते ऐकून सर्वांची तोंडे उतरली. राजाने ते ओळखले परंतु राजाने त्या गोष्टीकडे दुर्लक्ष केले. त्याने तीर्थयात्रेसाठी त्याला योग्य वाटला तो पोशाख केला आणि एक मोठी काठी हातात घेऊन सामान्य यात्रेकऱ्यासारखा पायींच निघाला.

संग स्वभावाने कुटिल व दुष्ट होता आणि क्रूरपण होता. त्याला कोणते व्यसन नाही असे नव्हतेच. या व्यतिरिक्त त्याला अधिकाराचा मद होता. राज्याच्या सर्व अधिकाऱ्यांनी राजाच्या तोंडावर ती गोष्ट सांगितली नाही.

संग राजाने सिंहासनावर बसतांच सर्व जुन्या मंत्र्यांना काढून टाकले. अंग राजाचे जे विश्वासपात्र होते त्यांना कोणत्याही अधिकार पदावर राहू दिले नाही. त्यांच्या जागी त्याने आपल्या विश्वासपात्र लोकांना नेमून त्यांच्या करवी पीडनाला सुरवात केली. अत्याचाराचे नग्न नृत्य चहूकडे चालू असतां प्रजेत हाहाःकार उडाला. त्याचे अधिकारी वाटेल त्या घरात शिरून कोठे पुष्कळ धन आहे, कोठे सुंदर सुंदर स्त्रिया आहेत हे जाऊन संगला सांगत आणि संग न्यायनीती डोक्याला गुंडाळून ते धन व त्याला वाटेल त्या स्त्रीला उचलून घेऊन जाई. देशातल्या मूल्यवानवस्तू परदेशात पाठवून तो परदेशातली दारू मागवी. कारभार बाढल्याने प्रजा घाबरून देश सोडून जाऊ लागली. देशावर ज्यांची भक्ती होती ते मात्र देश सोडून गेले नाहीत. परंतु त्यांना मनःशांती किंवा सुरक्षितता संगच्या राज्यात मिळण्याची आशा राहिली नाही. सुपीक जमिनी पडीत

राहू लागल्या. सोने देशातून परदेशात जाऊ लागले आणि धान्य मागवावे लागू लागले. विलासाच्या वस्तू बाहेरून मागविण्यासाठी जीवनावश्यक वस्तूंची निर्यात होऊ लागली.

संगच्या सल्लागारात परदेशीच जास्त होते. लवकरच त्यांनी अलोट संपत्ती मिळविली. त्यांनी निष्ठूरपणे प्रजेशी वागण्यास आणि जास्तजास्त भोगविलासात संग बुडून जाण्यास आवश्यक ती सर्व कामे केली.

ते त्याला सांगत, "तू चक्रवर्ती आहेस. सर्व भोग भोगण्यास तुला अधिकार आहे. कोणाला भिण्याचे कारणच काय?"

तो म्हणे–"मी तर राजाचा प्रतिनिधी आहे. खरा राजा माझा मोठा भाऊ अंग आहे, नाही का?"

"महाराज, आपण इतका भावडेपणा दाखवून कसे चालेल? आपण राज्याभिषेक करून घ्यावा, म्हणजे आपल्या हातात सर्व अधिकार येईल. नंतर आपल्याला वाटेल ते करतां येईल. कायदा करण्याचा व त्याचे पालन करण्याचा अधिकार आपल्याला मिळेल. वाटल्यास आपल्या वडील बंधूंना मृत्यूदंडसुद्धां देतां येईल." त्यांनी त्याचे कान भरले.

ते ऐकून संगने कानात बोटे घातली आणि थरथर कापू लागला. म्हणाला–"नाही, नाही! ते काम माझ्या हातून होणार नाही."

"हा भितरेपणा आहे! असले मानसिक दौर्बल्य राजपुरुषाला शोभत नाही. जरा विचार करा, अंग परत आल्याबरोबर तुमचे हे सर्व वैभव हातातले निघून जाईल. तुमच्याकडे ढूंकून पाहणारा सुद्धां भेटणार नाही. अधिकार राहणार नाही. तुम्हांला आपली इच्छा म्हणून राहणार नाही. हे सुख सोडून आणि नंतर सर्व कष्ट सोसायला लागतील. तो विचार न करतां तुम्ही भावाचे प्रेम जास्त मानतां का?"

संग डोके खाजवीत म्हणाला–"तुम्ही काय बरे वाटेल ते करा." असे सांगून सिंहासनावरून खाली उतरला.

अंग राजाचा वध करावा असा हुकूम जाहीर झाला.

जुने पंतप्रधान रघुपती हजार डोळ्यांनी घडलेल्या सर्व गोष्टी पहात होते. त्यांना हे सर्व कारस्थान कळल्याशिवाय राहले नाही. त्यांनी आपल्या शिकविलेल्या कबूतरांकरवी या सर्व गोष्टी महाराजांना कळविल्या. ते कळल्यावर अंग महाराज फक्त हसले.

तीर्थयात्रेमुळे महाराजांच्या मनाला चांगलाच विरंगळा झाला आणि मन बरेच हलके झाले. पुन्हां जगण्याची इच्छा मनात उपजली. आतां स्वदेशाविषयी त्यांच्या मनात प्रेम वाढत गेल्याचे भासू लागले. प्रजेविषयी प्रेम होतेच, इतक्या दिवसांच्या अंतराने ते अधिक वाढले. स्वदेशी परतावे असे त्यांना वाटू लागले. ती गोष्ट मनात आली नेमकी तेव्हांच कबूतरांकरवी राज्यात होत असलेल्या कारस्थानाची बातमी त्यांना कळली. कबूतरांकरवीच त्यांनी आपल्या प्रधानाशी पत्रव्यवहार केला. संगच्या सर्व कारवाया त्यांना चांगल्या कळल्या.

ऊन, वारा, थंडी, पाऊस सहन करावा लागल्याने राजाच्या देहात व चेहऱ्यात पुष्कळ बदल झाला. रंग थोडा काळवंडला. दाढी मिशा वाढल्या. डोक्यावरचे लांब लांब केस जटा पडल्यामुळे आणि धुळीत माखल्याने विचित्रच दिसत होते. डाव्या बाजूच्या काखेत एक मोठा तांबडा तीळ होता त्यावरूनच त्याची खूण पटणे शक्य होते.

मध्यंतरी संगच्या अनुयायांपैकी कोणालाच अंग राजाचा थांगपत्ता लागला नाही. एका उत्साही तरुण अनुयायाने एक पुरलेले मढे उकरून त्याचे मुंडके कापून आणून संगला दरबारात आणून दाखविले आणि ते अंग राजाचे असल्याचे सांगितले. मुंडके पाहून ते कोणाचे आहे हे ओळखणे शक्य नव्हते. म्हणून संगला त्याचे म्हणणे खरे वाटले व त्याने त्याला मोठे बक्षीसही दिले. आतां त्याचा राज्याभिषेक होण्यास कोणी आडवा येणे शक्य नाही, असे त्याच्या

नव्या मंत्र्याने त्याला सांगितले. संग ते ऐकून खूष झाला.

संगच्या राज्याभिषेकासाठी तयारी सुरू झाली.

त्या देशाच्या रीतीप्रमाणे राज्याभिषेक समयी एक संस्कार एकांतात होत असे. त्यावेळी दरबारी इंद्रजाल करणारा मांत्रिक प्रमुख हजर रहात असे. या इंद्रजालिकाचे कुटुंब अंग राजाच्या घराण्याचे राज्य सुरू झाले तेव्हांपासुन दरबारात होते. हा संस्कार राजवाड्यातच एका आंतल्या एकांत-जागी होत असे. तेथे सिंहासन असे व तेथे तो संस्कार होई. त्या वेळी सिंहासनावर बसतांना एक विशिष्ट झेंडा हातात घेऊन राजाला सिंहासनावर बसावे लागे. इंद्रजाल विद्येचे प्रयोग संपल्यावर राजा सहा प्रमुख नागरिकांसमक्ष अत्यंत प्राचीन काळातला तो रेशमाचा झेंडा हातात घेऊन सिंहासनावर बसत असे. हाच तो गुप्त संस्कार असे.

परंतु तो जुना प्राचीन काळचा झेंडा कोठे दिसेना. म्हणून अगदी तसाच नवा झेंडा तयार करविण्यात आला. इंद्रजाल विद्येत निष्णात असा संपत हा त्या कुळातला मोठा होता. तेव्हा त्याचे वय सत्तर वर्षांचे होते. इंद्रजालिकाचे घराणे पिढ्यान् पिढ्या राजभक्त म्हणून प्रसिद्ध होते. म्हणून अंग राजाविषयी त्यांच्या मनात कितीही भक्ती असली तरी संग राजाच्या मनात विश्वास उत्पन्न होण्यासाठी तो त्याच्याशी आपली वरकरणी भक्ती दर्शवीत असे.

उद्यां राज्याभिषेक आहे. अंग राजाने एक तीर्थयात्रेकरू म्हणून राजधानीत प्रवेश केला. राजधानीतल्या देवळात अनेक तीर्थयात्री येत. त्यांच्याबरोबर प्रवेश करून कबूतराकरवी ठरलेल्या योजनेप्रमाणे तो आला आणि रात्री संपतच्या घरी राहला.

गुप्तपणे होणाऱ्या त्या संस्कार प्रसंगी संपतने जाताना बरोबर अंग महाराजाला आणि रघुपतीजवळ गुप्तपणे ठेवलेला झेंडा घेऊन जायचे ठरविले. अंग महाराजांना गुप्तपणे संपत व रघुपती भेटले तेव्हां ओळखू शकले नाहीत. महाराजांनी काही अत्यंत गुप्त अशा गोष्टीची आठवण करून देऊन आपल्या काखेतला खुणेचा तीळ दाखविल्यावरच दोघांनाही त्यांची ओळख पटली.

संपत म्हणाला—"महाराजांना कोणी ओळखू शकणार नाही याची मला खात्री झाली आहे. तेव्हा मला माझ्या युक्तीत नक्कीच यश मिळणार. रघुपती! आपल्या बाजूनं प्रजा आहेच. संकेत मिळताच प्रजेनं हल्ला केला पाहिजे याची व्यवस्था तु करून ठेव."

"अरे ठिणगी पडल्याबरोबर स्फोट होतो तशी प्रजा चालून आली नाहीतर मी आपले नाव बदलून टाकीन. पण तू हा झेंडा कसा काय आत नेणार? राजवाड्यात कडक पाहरा आहे आणि प्रत्येकाची झडती कडकपणाने घेतली जात आहे." रघुपतीने सावध राहण्यासाठी म्हटले.

"मी आपल्याबरोबर एक मदतनीस नेण्यासाठी परवानगी घेऊन ठेवली आहे. मी महाराजांनाच मदतनीस म्हणून नेणार आहे. मलादेखील अशाच लांब मिशा व दाढी आहे. म्हणून आमची दोघांची जोडी जमून येईल. आम्ही बरोबर जे सामान घेऊन जाऊ त्याची झडती होईल हे मला माहीत आहे. तरी देवाची कृपा असेल तर

त्यांची नजर चुकवून झेंडा आत पोचेल. या झेंड्याहून थोडे मोठे दोन कागद घेऊन त्यांच्या मधोमध तो झेंडा चांगली इस्तरी करून ठेवायचा, म्हणजे चुण्या पडणार नाहीत. दोन्ही कागदांच्या कडा चांगल्या चिकटवून घ्यायच्या. इतर सामानाबरोबर झेंडा कोणाला कळायचा नाही." संपत म्हणाला.

देवाच्या कृपेने सर्व ठीकच झाले. कागदांमध्ये ठेवलेला झेंडा कोणाच्या नजरेस आला नाही. त्या गुप्त समारंभाला दोघे इंद्रजालिक, माजीप्रधान रघुपती आणि यांच्याशिवाय माजी रक्षण मंत्री रणधीर आणि संगचे चौघे मंत्री हजर होते. रूढी

प्रमाणे सर्वांनी नि:शस्त्रपणेच आत प्रवेश केला होता. सिंहासनाच्या मागे भिंतीला दोन तलवारी फुलीसारख्या ठेवून वर ढाल टांगून ठेवली होती. राज्याभिषेक संस्कार प्रसंगी ती एक आवश्यक रूढी म्हणून मानली जात असे.

राजपुरोहित संगला आत घेऊन आला आणि दार बंद करून त्याने कडी लावून घेतली. त्याने काही मंत्र म्हणून इंद्रजालिक संपतला प्रयोग सुरू करण्यास आज्ञा केली.

संपतने झेंडा लपविलेला कागद उचलला आणि तो दोन्ही बाजूंनी फिरवून सर्वांना दाखविला व एका सुरळीसारखा गुंडाळला. त्याचा मदतनीस म्हणून आलेल्या अंग राजाने भिंतीला अडकवलेली एक तलवार घेऊन तिचे टोक त्या सुरळीत खुपसले आणि जरासे इकडून तिकडे फिरविले. नंतर तलवारीने झेंडा वर उचलून उभा राहिला. तो जुना झेंडा पाहून सर्व आश्चर्य चकित झाले.

नंतर इंद्रजालिकाचा मदतनीस सिंहासनाजवळ जाऊन तो स्वतः सिंहासन बसला. त्याने तलवारीचे टोक संगकडे वळवून विचारले–"संगा! माझा आवाज तुला नक्कीच ओळखेल. तुला स्वतःचे क्षेम कुशल हवे असेल तर शरण माग. नाहीतर तुझा या क्षणी शेवट निश्चित समज."

संगने आपल्या थोरल्या भावाचे पाय धरले. संपतने भिंतीवरची दुसरी तलवार काढून घेऊन पुरोहिताच्या तबकातला शंख घेऊन जोराने फुंकला. बाहेर वाट पहात असलेला प्रजेला तीच खूण होती. अंग महाराजांचे विश्वासपात्र शिपाई व राजवाड्यातले रक्षक प्रजेला घेऊन आत शिरले. प्रजेचा हल्ला होताच रघुपतीने कडी काढून दार उघडले.

"अंग महाराजांचा जयजयकार असो!" असा जयघोष करीत प्रजेने महाराजांना आपल्या खांद्यावर बसवून दरबारात नेले आणि सिंहासनावर बसविले. संग व त्याच्या अनुयायांच्या हातात बेड्या पडल्या. ते मागे सरकले आणि सशस्त्र शिपायांनी त्यांना आपल्या ताब्यात घेतले.

न्याययुक्त वांटणी

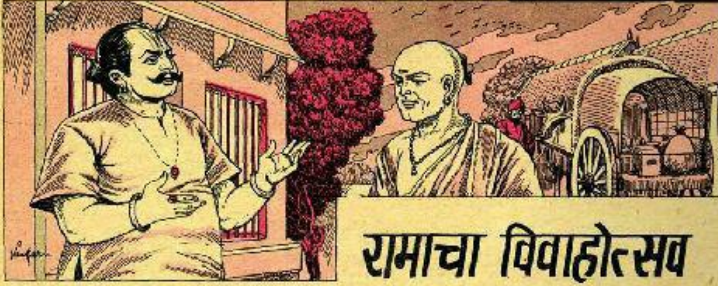
एका शेतकऱ्याला दोघे मुलगे होते. थोरला हुशार होता व धाकटा थोडा भोळा होता. शेतकरी मरणापूर्वी गांव प्रमुखांसमक्ष मुलांना बोलावून म्हणाला–"थोरल्याने माझी जी जमीन आहे तिचा, चारी बाजूंनी माप घेऊन तीन हजार वार होईल एवढा भाग घ्यावा आणि बाकी धाकट्याला द्यावा. परंतु वांटणी न्यायाधिशासमोर व्हावी."

बाप मरण पावल्यावर मोठ्याने शेत चारी बाजूने मापले. ते बरोबर तीन हजार वार निघाले. तो धाकट्याला म्हणाला–"बाबांनी मला जेवढी जमीन सांगितली होती तेवढी मी घेतली. बाकी उरलीच नाही. त्याला मी काय करू?"

धाकटा ते ऐकून काय बोलणार? परंतु त्यात त्याला अन्याय वाटला. तो न्यायाधिशाकडे गेला आणि न्याय करायला विनंती केली.

न्यायाधीश दोघां भावांना घेऊन शेतावर गेला आणि शेत चारी बाजूंनी मापले आणि ते बरोबर तीन हजार वार असल्याची खात्री करून घेतली. नंतर त्याने त्या जमिनीच्या मधोमध एक रेघ उभी काढली आणि एक आडवी काढून चार भाग पाडले आणि विरुद्ध कोपऱ्यातले दोन भाग मोठ्याला निवडून घ्यायला सांगून बाकी दोन धाकट्याला दिले. दोघांच्या शेताचे माप चारी बाजूंनी घेतले तेव्हां तीन हजार वारच झाले.

रामाचा विवाहोत्सव

एका गावी. एक जुने रामाचे देऊळ होते. रामशास्त्री त्या देवळात पुजारी होते. त्या गावात कोणी मेला तर तीन दिवस त्या देवळात पुजा होत नसे आणि देऊळ बंद रहात असे.

गावापासून थोड्याच अंतरावर एक मोठे बाजाराचे गाव होते. त्या गावात आठवड्याचा बाजार भरे तेव्हां जवळपासचे लोक मीठ, डाळ वगैरे गरजेच्या वस्तू खरेदी करण्यासाठी येत. एके दिवशी आठवड्याच्या बाजाराला रामशास्त्री गेले होते. गरजेच्या वस्तू विकत घेऊन ते गाडीत बसून परतू लागले तेव्हां समोरच्या टेकडीवर राहणाऱ्या वाण्याने त्यांना हाक मारली. रामशास्त्र्यांनी त्यांना भेटून विशेष काही आहे का विचारले. वाण्याने काय ते सांगितले.

म्हणे, गेल्या महिन्यात त्या वाण्याची बायको फार आजारी पडली असतां कोणाच्यातरी सांगण्यावरून त्या वाण्याने बायकोचा आजार बरा झाला तर सीतारामांच्या मंगल विवाहोत्सवासाठी एक हजार एकशे अकरा खर्च करीन असे मागणे घालून नवस केला होता. नवसाला देव पावला आणि वाण्याच्या बायकोची तब्येत बरी झाली.

वाणी म्हणाला–"शास्त्रीबुवा! केव्हांपासून मी तुम्हांला भेटावे म्हणत होतो. पण जमलेच नाही हो! एक का दोन हजार कामे निघतात. बरं तर असे पहा, माझ्या नवसाला देव पावला व माझी बायको जिवाच्या दुखण्यातून वांचली. उद्यां मी बायकोला घेऊन तुमच्या गावी येतो. सर्व तयारी करून ठेवा. परवां सीतारामांचा विवाहोत्सव अगदी थाटाने झाला पाहिजे. दरिद्रनारायणाला जेवण द्यायचं बरं का?"

ते ऐकून रामशास्त्रींना परमानंद झाला. जणुंकाही देव पावल्यासारखे त्याला वाटले. कारण ते पुजारी झाल्यापासून सीतारामांचा विवाह नवस म्हणून कोणी मागून केला नव्हता आणि आतां इतक्या मोठ्या प्रमाणावर तो होणार. म्हणून आनंदाने शास्त्रीबुवा म्हणाले–"गणूशेट आनंदाने या हो! सर्व तयारी करून ठेवतो."

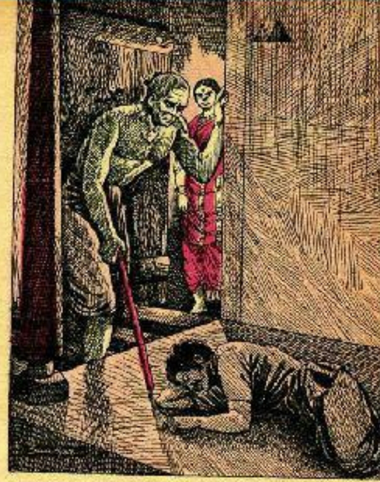
तो आनंदाने गाडीत बसून घरी परतला. बायकोला सांगण्याची घाई झाली होती त्याला. परंतु पाहतो तो ओटयावर कोणी झोपलेला दिसला. त्यांनी थोडे जोरानेच विचारले–"कोण ते?"

पण उत्तर आले नाही.

शास्त्रीबुवांचा आवाज ऐकून शास्त्रीबुवांची बायको असे म्हणत बाहेर आली–"मेला हा, गेला नाही का अजून! आंत या, सांगते!"

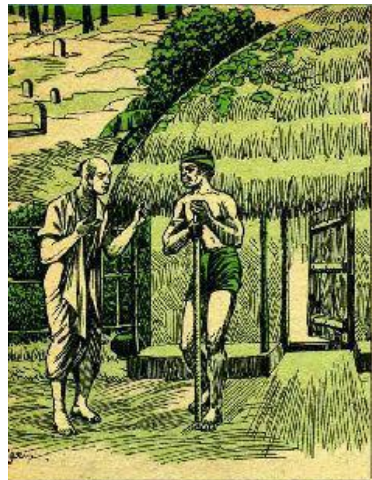
शास्त्रीबुवांनी आत पाऊल टाकतांच विचारले–"कोण तो?"

"कोणास ठाऊक लुच्चा कुठला! संध्याकाळी आला आणि जेवायला वाढा म्हणून ठाणे देऊन बसला. नाही वाढले तर इथेच जीव देईन, म्हणाला. चोरासारखा दिसतो आहे. त्याला हाकलले पाहिजे बाहेर." बायको म्हणाली.

"जेवून घेतो आणि त्याच्या समाचाराला जातो. आज आपल्याला देव पावला, आहे का माहीत!" असे म्हणत शास्त्रीबुवांनी बाजारपेठेच्या गावी घडलेले सर्व वृत्त सांगितले आणि म्हणाले–"कमी म्हटले तरी अर्धे पैसे तरी वाचतील. आपल्या दोघांच्या पुरेसे जरीकाठी कपडे होतील."

जेवण झाल्यावर शास्त्रीबुवा त्याच विचारांत गुंग अंथरुणावर लवंडले असतां बायको आली आणि म्हणाली–"अहो, तो मेला तसाच ताणून पडून आहे की! त्याला पहिल्याने बाहेर काढा. नाही तर मागच्या बाजने शिरेल की आंत!"

नाइलाजाने शास्त्रीबुवांनी कोपऱ्यातली काठी घेतली आणि ती जोरजोराने वाजवीत मोठ्याने ओरडून विचारले–"कोण रे, ए! ऊठ, म्हटले तर जागचा हालतसुद्धां नाहीस!"

परंतु ओटीवरच्या माणसाने हालचाल केली नाही.

शास्त्रीबुवांना शंका आली. त्यांनी जवळ जाऊन त्याला जोरजोराने हालवून पाहिले. तरी तो हलला नाही.

"संपलं की सगळंच! मेला वाटतं लेकाचा!" शास्त्रीबुवा चिडून म्हणाले.

"मेला तर बरं झालं. सुटलो, या आत!" बायको म्हणाली.

शास्त्रीबुवा आत येऊन म्हणाले–"डोंबल! सुटलो नाही अडकलो! तो मेला म्हणून देऊळ तीन दिवस बंद ठेवावे लागेल. गणूशेटने परवां येतो म्हटलं आहे आणि सीतारामाच्या विवाहोत्सवाची तयारी काय डोंबल करणार? त्याला पुन्हां केव्हां जमते कोणास ठाऊक?"

"मग काय करायचे म्हणतां?" बायकोने शंका केली.

"चार पैसे त्याच्या तोंडात कोंबले की झालं." असे म्हणत शास्त्रीबुवांनी पेटीत तळाला राखून लपवून ठेवलेल्या पैशातले शंभर रुपये काढून कनवटीला ठेवले. आतून धाकधूक होत असून मोठा धीर करून ते काळोखात स्मशानात गेले. स्मशानातला पाहरेकरी तेथेच एका झोपडीत रहात असे. त्याला बाहेर बोलावून शास्त्रीबुवांनी सर्व गोष्टी समजावून सांगितल्या व म्हणाले–"चार कानी झालेली गोष्ट लपत नाही बरं का?"

त्याने ते काम करायला शंभर रुपये मागितले. शेवटी पंचाहत्तर रुपयावर सौदा पटवून शास्त्रीबुवा त्याला म्हणाले–"हे बघ, मी जाऊन प्रेत घेऊन येतो, तोंपर्यंत तू खड्डा खणून तयार ठेव." असे सांगून शास्त्रीबुवा परत घरी आले.

शास्त्रीबुवांच्या बायकोने एक मोठी चटई दिली. शास्त्रीबुवांनी तीत त्याला गुंडाळून घेतले आणि डोक्यावर उचलून घेऊन निघाले. अर्धी वाट चालून गेल्यावर थोडा दम लागला म्हणून गल्लीत आजूबाजूला कोणी नाही, याची खात्री करून घेऊन एका ओटयावर डोक्यावरचे ओझे उतरून ठेवले आणि जरासा दम घेतला.

इतक्यात त्यांच्या खांद्यावर कोणीतरी हलकेच हात ठेवला. घाबरून ते मोठ्याने ओरडणार होते. परंतु स्वतःला सावरून थांबले.

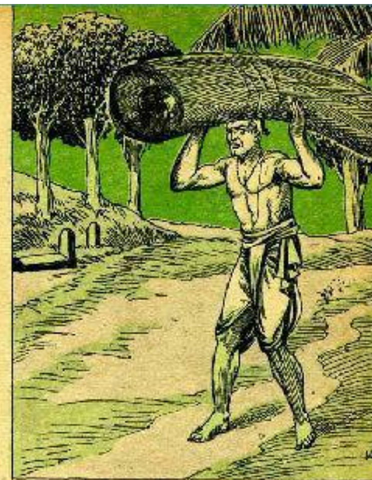
"ओहो! शास्त्रीबुवा का? या मध्य रात्रीच्या वेळी निघालात कोठे?" एक जण म्हणाला. शास्त्रीबुवांच्या छातीत धडधड चालू होती. त्यांनी आवाजावरून गावातल्या विठू दारूड्याला ओळखले.

"झोप लागेना, म्हणून निघालो होतो जरा." शास्त्रीबुवांनी थाप दिली.

"एवढ्या थापा टाकता आहां! आणि हे काय? चटईत गुंडाळल्यासारखं दिसतं आहे? आत काहीतरी आहे वाटतं?" विठू बोलू लागला.

"होय! पण काय रे, तू आज ताडीच्या दुकानात गेला नाहीस वाटते?" घाबरून जाऊन शास्त्रीबुवा कपाळाचा घाम पुशीत म्हणाले.

"काही नाही हो, त्या बेट्याचे पंचवीस रुपये द्यायचे आहेत ना! उधार फेडल्याशिवाय उभा नाही राहू देत तो!" विठू म्हणाला.

शास्त्रीबुवांनी गुपचूप पंचवीस रुपये कनवटीचे काढून दिले व म्हणाले–"हे घे, पंचवीस आहेत. देऊन मोकळा हो!"

विठूचे काम भागले, शास्त्रीबुवांचे विघ्न टळले.

शास्त्रीबुवांनी समाधानाचा सुस्कारा सोडला आणि चटईतले ओझं डोक्यावर उचलून घेऊन झपाझप पावले टाकीत स्मशानात आले. पाहरेकऱ्याने खड्डा खणून ठेवला होता. शास्त्रीबुवा ओझे खड्ड्यात ठेवू लागले तर चटई निसटून खड्ड्यात ते ओझे पडले.

"मेलो, मेलो!" ओरडत एक माणूस चटईतून बाहेर आला. शास्त्रीबुवांच्या छातीत "धस्स!" झाले.

"वेड्या शास्त्र्या! जिवंत माणसाला पुरणार होतास काय?" म्हणत स्मशा-नाचा पाहरेकरी हसू लागला.

तो मनुष्य म्हणू लागला–"मी कोठे आहे? माझी झोप म्हणजे कुंभकर्णाची आहे!"

"कोठे म्हणून विचारतोस? स्मशानात आहेस! चल नीघ!" शास्त्रीबुवा चिडून म्हणाले.

तो मनुष्य घाबरूनच गेला आणि त्याने तेथून पाय काढला.

शास्त्रीबुवांनी पाहरेकऱ्याकडून पैसे परत मिळतात का पाहिले. तो म्हणाला, सर्व फिग बाहेर काढतो समजलास काय शास्त्र्या!" शास्त्रीबुवांनी काही उत्तर दिले नाही आणि गुपचूप घरी परतले. त्या अवधींत त्याच्या बायकोची एक झोप झाली होती व ती स्वप्नात जरी काठी लुगडे नेसून कसे दिसते पहात होती. "परवां तुझे स्वप्न खरे होणार बघ!" शास्त्रीबुवा खुशीत म्हणाले.

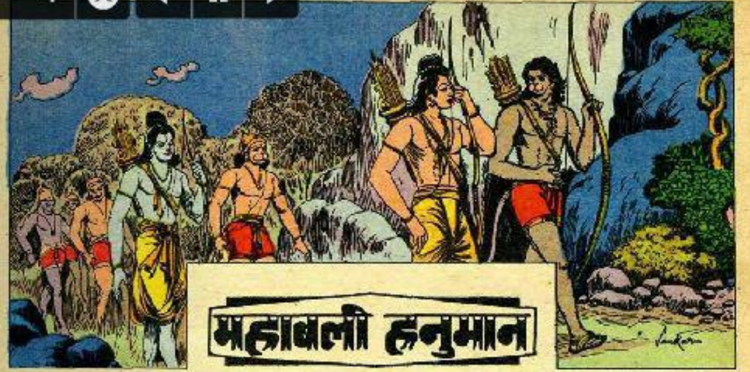
परंतु दुसऱ्या दिवशी संध्याकाळी गणूशेट बायकोबरोबर आलो नाही. त्यानंतरच्या दिवशीसुद्धां त्यांचा पत्ता नव्हता.

चार दिवस गणूशेटसाठी वाट पाहून शास्त्रीबुवा त्याच्या घरी गेले. त्याच वेळी तो कोठून तरी आला होता.

"या या शास्त्रीबुवा! मी निरोप पाठ-वावा म्हणत होतो. तुम्हांला भेटलो त्या नंतर त्याच दिवशी रात्री आम्हांला आजीची तब्येत जास्त बिघडली आहे असा निरोप आला. गाव दूर होते, पण जावे लागले. आतां बरं आहे तिला. गेलोंच होतो, तेव्हां आपल्याच गावच्या देवळात सीतारामांचा विवाहोत्सव उरकून घेतला." गणूशेट म्हणाला.

शास्त्रीबुवांच्या डोक्यावर घागरभर पाणी पडले. सीतारामांचा नाही त्यांचाच विवाहोत्सव झाला!

महाबली हनुमान

गजपुष्पलता सुग्रीवाने आपल्या गळ्या भोवती बांधून घेतल्यावर राम त्याला बरोबर घेऊन किष्किधेला गेला. तो धनुष्य बाण बरोबर घेऊन गेला होता. रामाच्या पुढे लक्ष्मण आणि सुग्रीव चालत होते. त्यांच्या पाठीमागून महाबली हनुमान, नल, नील, तार वगैरे वानरवीर चालत होते.

वाटेत रामाला एक दाट अरण्य दिसले. त्यात झाडी होती. रामाने सुग्रीवाला त्या अरण्याविषयी विचारले.

सुग्रीव चालतचालत त्या अरण्याविषयी सांगू लागला–"एके काळी येथे एक आश्रम होता. या अरण्यात दाट व गार सावली असे. गोड व चवदार फळे होती. यात सप्तजन नावाचे ऋषी तपश्चर्या करून सदेह स्वर्गाला गेले. आतां यात कोणालाही प्रवेश करतां येत नाही. यदाकदाचित प्रवेश करतां आलाच तर बाहेर येता यायचे नाही. यात अप्सरा गातात व नाचतात. त्यांचा आवाज ऐकू येतो. झाडांच्या वर टोकाला प्रकाशासारखं दिसतं ते त्रेताग्नी आहेत व सर्वदा जळत असतात."

ते ऐकून रामलक्ष्मणांनी सप्तजन ऋषींचे स्मरण करून त्या अरण्याला नमस्कार केला.

तेथून पुष्कळ दूर चालून गेल्यावर ते किष्किधेच्याजवळ पोचल्यावर झाडाआडून चालू लागले.

सुग्रीवाने एकदा चारीबाजूला नजर फिरविली. उंच आवाजाने वालीला युद्धासाठी

आव्हान केले. नंतर तो रामाला म्हणाला– "रामा! निदान आत्तां तरी आपल्या वचनाचे पालन कर."

"तुझ्या गळयात माळ आहे, आतां मी तुला सहजी ओळखू शकेन. मी एकाच बाणाने वालीचा वध करीन. तू मुळीच भिण्याचे कारण नाही. मी मोठ्या संकटात देखील खोटे कधी बोललो नाही. यापुढे ही कधी बोलणार नाही. तू वालीला मोठ्याने ओरडून आव्हान कर." राम म्हणाला.

सुग्रीवाने आकाश व भूमी हादरून जाईल इतक्या मोठ्याने ओरडून वालीला हाक मारली. तो आवाज ऐकून जंगलातली जनावरे घाबरून गेली. हरणे तर दचकून उभी राहली.

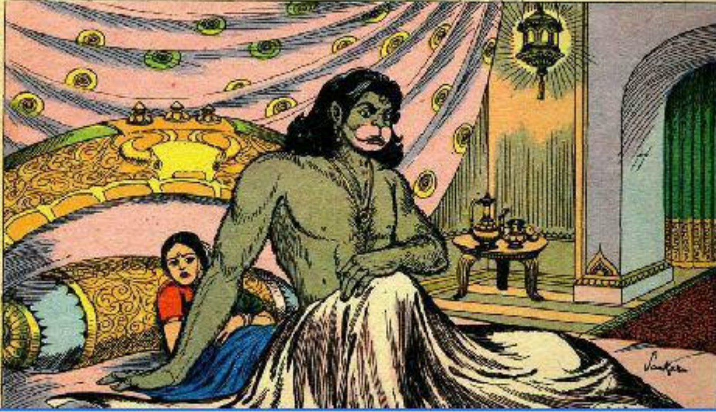
वाली त्या वे[illegible]त:पुरात होता. त्याने तो सिंहनाद ऐकला. आपल्याला पाहून घाबरून पळून जाणारा सुग्रीव पुन्हा आव्हान करायला आला आहे तर, असा विचार करून वालीला भयंकर राग आला. म्हणून तो चटदिशी उठून निघाला.

तो निघालेला पाहून तारा उठली व त्याला म्हणाली–"सुग्रीवाला ठार करण्यासाठी या रात्रीच्या वेळीच जायची काय गरज आहे? उजाडल्यावर नाही का जाता येणार? यात तुमच्या पराक्रमाला कोणी कमी म्हणणार नाही. सुग्रीव शौर्यात तुमची बरोबरी करणे शक्यच नाही. मी कां नको म्हणते आहे, तेदेखील सांगते. एकदां तुमच्या हातून मार खाऊन जीव घेऊन पळून गेलेला सुग्रीव [illegible] आव्हान [illegible] आहे, याचे नक्कीच कारण आहे. त्याला कोणाचे तरी पाठबळ मिळाले असले पाहिजे. नाहीतर तो तुमच्या वाटेला येणेच शक्य नव्हते. त्याला कोणाचे पाठबळ असले तरी काय झाले असा खोटा अभिमान तुम्ही बाळगू नका. सुग्रीव आहे वस्ताद. त्याला मदत करणारा पराक्रमी आहे की नाही, या गोष्टीची खात्री करून घेतल्याशिवाय तो येणारच नाही. तो तुमच्याहून जास्त पराक्रमी वीराची मदत घेऊन येत असला पाहिजे. अंगद अरण्यात गेला होता. तो जे काही प्रत्यक्ष पाहून व ऐकून आला आहे ते त्याने मला सांगितले आहे. ईक्ष्वाकु वंशातील दशरथाचे दोन महापराक्रमी पुत्र राम व लक्ष्मण ऋष्यमूक पर्वतावर आले होते. शूर बंधूनी सुग्रीवाला मदत द्यायचे कबूल केले आहे. त्या रामाने विराधाचा, खरदूषणांचा आणि कबंधाचा वध केला आहे, म्हणे."

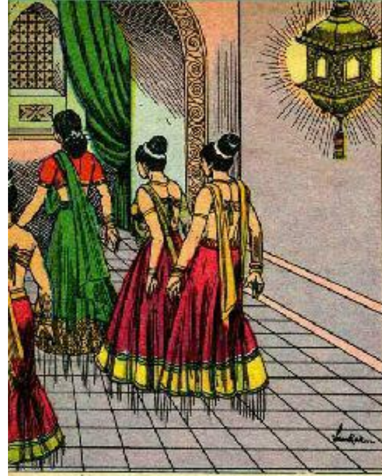
एवढे सांगून ताराने वालीला असा सल्लासुद्धा दिला.

"रामाशी वैर करण्याऐवजी सुग्रीवाशी मैत्री करावी. त्याला बोलावून पुन्हां युवराज करून घ्यावे. तो तुमचा सख्खा भाऊ आहे. जे रक्त तुमच्या अंगात खेळते आहे, तेच त्याच्या अंगातही खेळते आहे. तो परका नाही. मी तुमच्या व आपल्या हितासाठी हे सर्व सांगत आहे."

परंतु ती म्हणाली ते वालीला पटले नाही व आवडलेदेखील नाहीं. तो ताराला

म्हणाला–"सुग्रीव मला युद्धाला आव्हान करीत असता कापुरुषासारखा मी गप्प बसू म्हणतेस? तू आहेस भितरी, तुला हे सर्व कळणार नाही. शूराला युद्धभूमीवरून पाठ फिरवून येणे मरणापेक्षा कठीण वाटते. रामाविषयी तरी तू भिण्याचे कारण नाही. तो माझ्यासारख्या निरपराध्याचा वध करण्याचे पाप कधीच करणार नाही. तू म्हणालीस ते सर्व माझ्या हिताचे आहे, हे मी ओळखतो. तू माझ्याबरोबर येऊ नकोस. मी सुग्रीवाचा गर्व परिहार करून त्याला सोडून देईन, त्याला ठार करणार नाही. तो माझ्या हाताचा मार सहन झाला नाही, म्हणजे समोरून पळूनच जाईल."

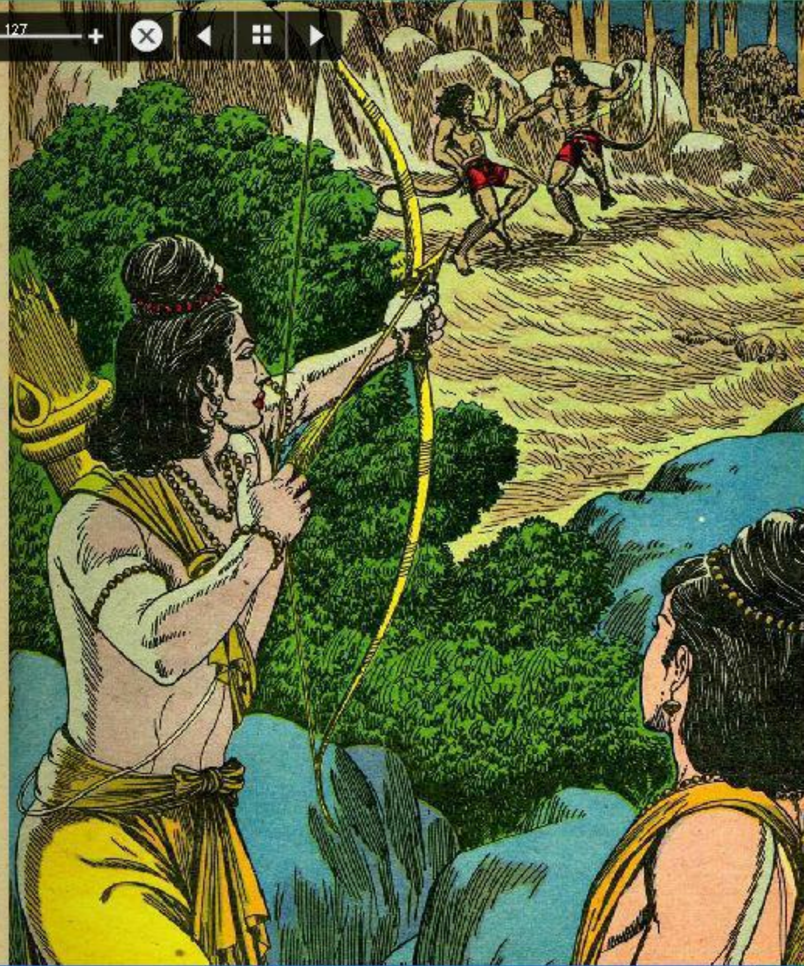
तारा त्यापुढे आणखी काय बोलणार? वालीला त्या द्वंद्वयुद्धात यश येवो, असा मंत्र म्हणून आपल्या दासींसह परतली.

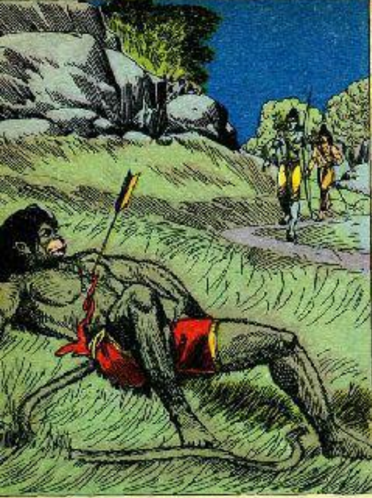
नंतर वाली पुढे गेला व त्याला त्याच्याशी यूद्धाला तयार होऊन आलेला सुग्रीव दिसला. तोसुद्धा युद्धाला तैयार होऊन मुठी आवळून सुग्रीवावर वार करण्यास पुढे सरसावला. सुग्रीवदेखील मुठी आवळून पुढे आला.

दोघांनी परस्परांना आपल्या पकडीत आवळले. नंतर सुग्रीव एक सालवृक्ष उपटून वालीवर धांवला. परंतु कां कोणास ठाऊक, क्षणभर थबकला. परंतु थोड्याच वेळात वालीसमोर सुग्रीव नमत चालल्याचे स्पष्ट झाले.

सुग्रीवाचे बळ कमी झालेले पाहून आणि तो मधून मधून कोणी मदत करतो आहे का या हेतूने आजूबाजूला पहात असल्याचे ओळखून रामाने वालीचा वध करण्यासाठी एक अत्युत्तम बाण ठेवला आणि कानापर्यंत ओढून वालीवर सोडला. तो अति वेगाने जाऊन वालीच्या छातीला लागला. त्या बाणाने तिरिमिरी येऊन वाली पडला.

इंद्राने दिलेली कांचनमाला त्याच्या गळ्यात असल्यामुळे तो तत्काळ मरण पावला नाही. त्याचा वध करणारा कोण

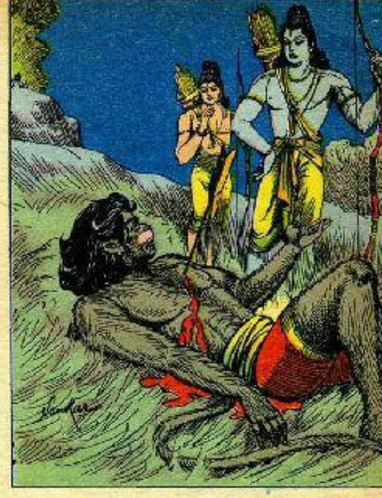

व कोठे उभा आहे हे तो पाहू लागला तेव्हां लक्ष्मणाबरोबर राम समोर येत असलेला त्याला दिसला. तेव्हां वाली म्हणाला—

"तू एका चक्रवर्ती राजाचा मुलगा आहेस. गुणवान आहेस अशी तुझी कीर्ती ऐकतो. तुला सर्व शास्त्रांचे ज्ञान आहे. उच्चकुलात जन्मला आहेस. शूर व पराक्रमी आहेस. मी दुसऱ्या कोणाशी युद्ध करीत असतां तू माझ्या छातीत बाण मारलास, हे काम करून तुला कोणता असा थोरपणा मिळाला? तू असा लपून माझा वध करशील असे मला माहीत नव्हते. राजपुरुषांमध्ये जे थोर गुण असायला हवे शक्ती, सत्य, धर्म, पराक्रम व दुष्टाचे पारिपत्य, हे सर्व तुझ्यात आहेत असे मानून ताराने मला अडविले असूनही मी युद्धाला आलो. तू दुर्बुद्धी, पापाचारी आणि जगाला फसविणारा असशील असे नाही मला वाटले. तुझा किंवा तुझ्या देशाचा अपकार असा मी काही केलेला नाही. तुझा अपमान ही केला नाही. तुझ्याशी युद्ध करायला देखील आलो नाही. अशा परिस्थितीत मी दुसऱ्या एकाशी युद्ध करीत असतां तू माझा वध कां केलास? माझी तू शिकार केलीस असे म्हणायलासुद्धा जागा नाही. कारण माझे कातडे, केस, हाडे किंवा मांस तुझ्या कामाचे नाही. तुझ्या सारख्या राजाच्या कारकीर्दीत भूमीचे व प्रजेचे पालन कसे चांगले होईल? तुझ्या सारखा दुष्ट कुलीन व पापी दशरथ महाराजांच्या पोटी कसा जन्मला? तू हे काम कसे काय केलेस? असा प्रश्न तुला कोणी केला तर तू त्याचे उत्तर काय देशील? तू आपला हा पराक्रम माझ्यावर न दाखविता तुझ्याशी वैर करणाऱ्या त्या रावणावर कां नाही दाखविलास? तू माझ्याशी समोरासमोर युद्ध केले असतेस तर मी तुला केव्हांच यमसदनी पाठविले असते. तू मला सांगितले असतेस तर मी एका दिवसाच्या आत सीतेचा शोध काढून मला ठार करून वानरांचा राजा होण्याची जी इच्छा आहे त्यात काही नवल नाही. परंतु तू माझा आड लपून वध करणे, हे धर्मविरुद्ध व अन्याय आहे."

असे सांगून हळूहळू बेशुद्ध होत चाललेल्या वालीला राम म्हणाला—"तुला धर्माचे मर्म कळत नसल्यामुळे तू माझी अशी निंदा करीत आहेस. हा सर्व भूलोक ईक्ष्वाकु वंशीयांचे राज्य आहे. या राज्याचा राजा भरत आहे. त्याने घातलेल्या धर्मनीतीप्रमाणे वागत आम्ही संचार करीत आहो. तू धर्माचे अतिक्रमण केले आहेस. धाकटा भाऊ हा मुलासारखा असतो. तू अशा भावाच्या बायकोला बळजबरीने आपल्या अंतःपुरात घेऊन गेलास. तुझ्या त्या पापकर्माबद्दल तुला ही शिक्षा मिळाली आहे. याशिवाय सुग्रीव हा मला लक्ष्मणासारखा धाकटा भाऊ आहे. त्याच्या प्रेमाखातर मी .हे काम केले. मी तुझा वध केला त्यात अधर्म असा काहीच नाही. मी आड उभा राहून तुझा वध केला याबद्दल मला मुळीच वाईट वाटत नाही. रानटी पशूंना ठार करणारे आड लपून किंवा जाळे टाकून किंवा असेच अनेक उपाय करून हे काम करतात. ज्या पशूंचे रक्त मांस खातात त्यांचाशिवाय खाण्यालायक नसतात अशा पशूंचा सुद्धा राजर्षी

वध करतात. तू असाच न खाण्यालायक वन्य पशू आहेस!"

प्राण सोडण्यापूर्वी वाली रामाला म्हणाला—"मला मरण येत आहे याबद्दल मला वाईट वाटत नाही. ताराची, बंधुबांधवांची मला काळजी नाही. मला काळजी वाटते ती एकट्या अंगदाची मी त्याला जीव की प्राण वाटतो. तो माझ्यासाठी फार शोक करणार. तू त्याचे रक्षण कर. सुग्रीवावर आहे तशीच त्याच्यावरही कृपा दृष्टी ठेव. माझ्यामुळे सुग्रीवाकडून ताराचा अपमान होणार नाही, याची काळजी घे."

रामाने तसे करण्याचे वचन दिल्यावर वालीने प्राण सोडला

मध्यंतरी ताराला वालीचा वध झाल्याची गोष्ट कळली. ती अपार दुःख झाल्याने आपल्या मुलाला बरोबर घेऊन किष्किंधेहून आली. वाटेत तिला वानर भेटले व म्हणाले–"तारा! तू परत जा. आपल्या मुलाला सांभाळ. रामाचे रूप घेऊन प्रत्यक्ष यमच वालीचा वध करण्यास आला होता. म्हणून तू किष्किधा नगरीची सर्व द्वारे बंद कर आणि अंगदाचा राज्याभिषेक कर. नाहीतर तुला किष्किंधेत उभी रहायला सुद्धां जागा मिळणार नाही. तुझे शत्रू वानर येऊन किष्किधा नगरी बळकावून बसतील!"

ते ऐकून तारा म्हणाली–"माझे पतीच निघून गेल्यावर, माझा मुलगा, माझे राज्य आणि माझा देह यांचे काय वाटेल ते झाले तरी त्याची फिकीर करण्याचे मला कारणच काय? मी पतीबरोबरच जाते!" असे म्हणत कपाळ व छाती बडवीत ती धावत वाली पडला होता तिकडे निघाली. जवळ जाऊन तिने राम व लक्ष्मण दोघांना पाहिले. नंतर वालीजवळ जाऊन त्याचा देह मांडीवर घेऊन रडू लागली. ताराला व अंगदाला त्या स्थितीत पाहून सुग्रीव देखील स्वतःचे दुःख आवरू शकला नाही.

हनुमान ताराचे सांत्वन करीत म्हणाला–"जो गेला त्याच्या विषयी शोक करणे बरोबर नाही. कारण शेवटी सर्वांना जायचेच आहे. दुःखी व्हायचे आहे ते यासाठी. तुझा मुलगा आहे. त्याच्या क्षेमा-विषयी विचार करणे आवश्यक आहे. त्याचे जीवन कसे सुखी होईल याचा विचार कर. वाली थोर वानर राजा होता. त्याला उत्तम लोक लाभला आहे. अंगद राजा झाला तर तू त्याला मदत कर. वालीची उत्तरक्रिया करावयाची आहे, अंगदाचा राज्याभिषेक करावयाचा आहे."

ते ऐकून तारा म्हणाली–"हनुमाना! तू म्हणतो आहेस ते काम माझे नाही. सुग्रीवाने ती कामे करावयाची आहेत. मी वालीबरोबर जाण्याचे एकच काम करणे आवश्यक आहे."

अमरवाणी

दम, श्शमः, क्षमा, धर्मो,
धृति, स्सत्यं, पराक्रमः
पार्थिवानां गुणा (राजन्)
दण्डश्चा प्यपराधिषु ॥ ॥ १ ॥

[इंद्रियनिग्रह, चित्तशुद्धी, सहनशक्ती, धर्म, धैर्य, सत्य, पराक्रम, अपराध्याला दंड करणे–हे राजाचे गुण आहेत.]

नयश्च विनयश्चोभौ,
निग्रहानुग्रहौ अपि,
राजवृत्ति रसंकीर्णा
न नृपाः कामवृत्तयः ॥ ॥ २ ॥

[राजपुरुषांत नय, विनय, निग्रह, अनुग्रह असतात; ते मनाला वाटेल ते करीत नाहीत.]

शासना द्वा विमोक्षा द्वा,
स्तेनः स्तेया द्विमुच्यते,
राजात्वशासन्पापस्य
त दवाप्नोति किल्बिषम् ॥ ॥ ३ ॥

[राजाने शिक्षा केली किंवा सुटका दिली की चोराचे पाप दूर होते. परंतु शिक्षा केल्याशिवाय सोडलेल्या चोराचे पाप राजाच्या माथीं येते.]